Ķhayru al-'Awdah
Fī
al-Ķhashayaťi wa-al-Tawbah

《Ķhashīyate Ilāhī aur Taubah wa Istiġhfār》

Shyaķh al-Islām
al-Duktūr Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī

Roman Urdū Ţrānsliţāreţar
Dīwān Mŏḥsin Shāh

بسم الله الرحمن الرحيم

مولاي صل وسلم دائما أبدا

على حبيبك خير الخلق كلهم

محمد سيد الكونين والثقلين

والفريقين من عرب ومن عجم

اللهم صل على سيدنا ومولانا محمد وعلى آله وصحبه وبارك وسلم

al-Muḥtawayāt

بسم الله الرحمن الرحيم

فمن تاب من بعد ظلمه وأصلح

فإن الله يتوب عليه إن

الله غفور رحيم

صدق الله العلي العظيم

﴾Ḳhashīyate Ilāhī kā bayāṅ﴿

al-Qur'ān

(1) Phir us ke ba'd (bhī) tumhāre dil saḳht ho ga'e chunāṅcheh woh saḳhtī meṅ) pattharoṅ jaise (ho ga'e) haiṅ yā un se bhī ziyādah saḳht (ho chuke haiṅ, is liye keh) be-shak pattharoṅ meṅ (to) ba'ẓ aise bhī haiṅ jin se năhreṅ phūṭ nikaltī haiṅ, aur yaqīnan un meṅ se ba'ẓ woh (patthar) bhī haiṅ jo phaṭ jāte haiṅ to un se pānī ubal paṛtā hai, aur be-shak un meṅ se ba'ẓ aise bhī haiṅ jo Allāh ke ḳhauf se gir paṛte haiṅ, (afsos!) Tumhāre diloṅ meṅ is qadr narmī, ḳhastagī aur shikashtagī bhī nahīṅ rahī) aur Allāh tumhāre kāmoṅ se be-ḳhabar nahīṅ.

(2) Aur (yehī waj·h hai keh un meṅ se ba'ẓ sachche 'Īsā'ī) jab is (Qur'ān) ko sunte haiṅ jo Rasūl (ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam) kī ṭaraf utārā gayā hai to Āp un kī āṅkhoṅ ko ashk-rez dekhte haiṅ. (Yeh āṅsū'oṅ kā çhalaknā) us ḥaq ke bā'is (hai) jis kī unheṅ ma'refat (naṣīb ho ga'ī hai. (Sāth yeh) 'arẓ karte haiṅ: Ae hamāre Rab! Ham (Tere bheje huwe Ḥaq par) īmām le ā'e haiṅ so Tū hameṅ (bhī ḥaq kī) gawāhī dene wāloṅ ke sāth likh le.

(3) Pas unheṅ chāhiye keh thorā haṅseṅ aur ziyādah ro'eṅ (kyūṅ-keh Āḳhirat meṅ unheṅ ziyādah ronā hai) yeh us kā badlah hai jo woh kamāte the.

(4) Farmā dījiye: Tum is par īmān lā'o yā īmān nah lā'o, be-shak jin logoṅ ko is se qabl 'ilme (Kitāb) 'aṭā kiyā gayā thā jab yeh (Qur'ān) unheṅ paṛh kar sunāyā jātā hai woh ṭhoṛiyoṅ ke bal sajdah meṅ gir paṛte haiṅ. Aur kăhte haiṅ: Hamārā Rab Pāk hai, be-shak hamāre Rab

kā wa‘dah pūrā ho kar hī răhnā thā. Aur ţhoŗiyoṅ ke bal, girya-o zārī karte huwe, gir jāte haiṅ, aur yeh (Qur’ān) un ke ḳhushū‘-o ḳhuẕū‘ meṅ mazīd iẕāfah kartā chalā jātā hai.

(5) Pas kyā tum is Kalām se ta‘ajjub karte ho. Aur tum haṅste ho aur rote nahīṅ ho.

(6) Jab un par (Ḳhudā’e) Raḥmān kī Āyatoṅ kī tilāwat kī jātī hai woh sajdah karte huwe aur (zār-o qaṭār) rote huwe gir paŗte haiṅ.

al-Ḥadīth

1_3/1. Muṭarrif apne walid Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin Shiḳhīr raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat karte haiṅ: Maiṅ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmate aqdas meṅ ḥāẓir huwā aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Namāz paŗh rahe the aur (ḳhaufe Ilāhī se) rone kī waj·h se Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke sīne se ḥanḍyā ke ubalne kī ṭarḥ āwāz ātī thī.

Ise Imām Aḥmad aur Nasā’ī ne riwāyat kiyā hai.

(2) **Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin Shiḳhīr raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ:** Maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko Namāz meṅ dekhā keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke sīna’e aqdas se rone kī āwāz is ṭarḥ nikal rahī thī jaise chakkī āwāz hotī hai.

Ise Imām Abū Dāwūd ne riwāyat kiyā hai.

(3) **Ḥaẓrat Muṭarrif ke wālid se hī marwī ek aur riwāyat ke alfāẓ haiṅ:** Woh farmāte haiṅ: (maiṅ bār-gāhe Nabawī meṅ ḥāẓir huwā,) maiṅ ne dekhā Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Namāz adā farmā rahe the aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke sīna’e aqdas meṅ rone kī waj·h se aisā josh aur ubāl mǎḥsūs hotā thā jaise hanḓyā chūlhe par ubal rahī ho.

Ise Imām Ibn Ḥibbān aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai.

4/2. **Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Amr bin al-‘Āṣ raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Qur’ān Ḳarīm meṅ se Ḥaẓrat Ibrahīm ‘alayhi al-salām ke is qaul kī tilāwat farmā’ī: ﴿رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضۡلَلۡنَ كَثِيۡرًا مِّنَ النَّاسِ ۚ فَمَنۡ تَبِعَنِىۡ فَاِنَّهٗ مِنِّىۡ﴾ ‘Ae mere Rab! In butoṅ ne bǒhat logoṅ ko gum-rāh kar diyā hai jo shaḳhṣ merā pairau-kār hogā woh mere rāstah par hai’. Aur woh Āyat paṛhī jis meṅ Ḥaẓrat ‘Īsá ‘alayhi al-salām kā yeh qaul hai: ﴿اِنۡ تُعَذِّبۡهُمۡ فَاِنَّهُمۡ عِبَادُكَ ۚ وَاِنۡ تَغۡفِرۡ لَهُمۡ فَاِنَّكَ اَنۡتَ الۡعَزِيۡزُ الۡحَكِيۡمُ ○﴾ ‘Ae Allāh! Agar Tū ‘aẕāb de to yeh Tere bande haiṅ aur agar Tū in ko baḳhsh de to Tū Ġhālib aur Ḥikmat wālā hai.’ .Phir Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne apne daste mubārak baland kiye aur du‘ā farmā’: Ae Allāh! Merī Ummat, merī Ummat. Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam rote rahe to Allāh Ta‘ālá ne farmāyā: Ae Jibrīl! Muḥammad (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) ke pās jā’o aur un se ma‘lūm karo - ḥāl-āṅ-keh Āp kā Rab sab se ziyādah jāntā hai – keh kaun sī chīz Āp ko rulā rahī hai? Ḥaẓrat Jibrā’īl ‘alayhi al-salām Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir huwe aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se ma‘lūm kar rke Allāh Ta‘ālá ko ḳhabar dī ḥāl-āṅ-keh Allāh Ta‘ālá ḳhūb

jāntā hai. Allāh Ta‘ālá ne Jibrā’īl ‘alayhi al-salām se farmāyā: Ae Jibrā’īl! Muḥammad (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) ke pās jā’o aur un se kaho keh Āp kī Ummat kī baḳhshish ke mu‘āmalah meṅ ham Āp ko rāẓī kar deṅge aur Āp ko ranjīdah-ḳhāṭir nahīṅ kareṅge.

Ise Imām Muslim, Nasā’ī, Abū ‘Awānah aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

5/3. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ke ḳhauf se rone wālā insān Dozaḳh meṅ dāḳhil nahīṅ hogā yahāṅ tak keh dūdh, than meṅ wā-pas chalā jā’e (ya‘nī jis ṭarḥ yeh nā-mumkin hai usī ṭarḥ ḳhashīyate Ilāhī meṅ rone wālā Dozaḳh meṅ dāḳhil nahīṅ hogā). Nīz Allāh kī rāh meṅ (kī jāne walī jidd-o jăhd ke natīje meṅ) pahŏṅchne wālī gard-o ġhubār aur Jahannam kā dhuwāṅ bhī jam‘a nahīṅ ho sakte (ya‘nī jo Allāh kī rāh meṅ jidd-o jăhd kartā hai woh bhī Dozaḳh meṅ dāḳhil nah hogā).

Ise Imām Aḥmad ne, Tirmidhī ne mazkūrah alfāẓ meṅ aur Nasā’ī ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs ḥasan ṣaḥīḥ hai. Imām Ḥākim ne ise ṣaḥīḥul-isnād kahā hai.

6/4. **Ḥaẓrat ‘Uqbah bin ‘Āmir raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh maiṅ ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Najāt kyā hai? (Ya‘nmī kaise miltī hai?) Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Apnī zabān ko (burī bātoṅ se) roke rakho aur chāhiye keh tumhārā ghar tum par kushādah ho (ya‘nī apne ghar ko Allāh Ta‘ālá kī ‘ibādat meṅ mashġhūl hone aur ḳhalwat iḳhtiyār karne ke liye lāzim pakṛo) aur apne gunāhoṅ par (nādim ho kar) royā karo.

Ise Imām Aḥmad ne, Tirmidhī ne mazkūrah alfāẓ meṅ aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs ḥasan ṣaḥīḥ hai.

7/5. **Ḥaẓrat ('Abd Allāh) bin 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhumā riwāyat karte haiṅ:** maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko farmate huwe sunā: Do āṅkhoṅ ko āg nahīṅ çhū'egī: (ek) woh āṅkh jo Allāh Ta'ālá ke ḳhauf se ro'ī aur (dūsrī) woh āṅkh jis ne Allāh Ta'ālá kī rāh meṅ păhrah dete huwe rāt jāg kar guzārī.

Ise Imām Tirmidhī, Ibn Ḥumayd, Ṭayālisī aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs ḥasan ġharīb hai.

8/6. **Ḥaẓrat Anas raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá farmā'egā: Dozaḳh meṅ se har aise shaḳhṣ ko nikāl do jis ne kisī bhī din (ḳhulūṣe nīyat se) mujhe yād kiyā yā kahīṅ bhī mujh se ḍar gayā.

Ise Imām Tirmidhī ne, Aḥmad ne 'Kitāb al-Zuhd meṅ aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs ḥasan ġharīb hai. Imām Ḥākim ne ise ṣaḥīḥul-isnād kahā hai.

9_10/7. **Ḥaẓrat Abū Umāmah raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá ko do qaṭroṅ aur do nishānoṅ se ziyādah ko'ī chīz pasand nahīṅ: Allāh Ta'ālá ke ḳhauf se (băhne wālā) āṅsū'oṅ kā qaṭrah aur Allāh Ta'ālá kī rāh meṅ bahā'e jāne wāle ḳhūn kā qaṭrah. Rahe do nishān to ek (hai:) Allāh Ta'ālá kī rāh (meṅ chalne) kā nishān

aur (dūsrā hai:) Allāh Ta‘ālá ke farā’iẕ meṅ se kisī farīẕAḥmad ibn Ḥanbal fī al-Musnad, (kī adā’īgī meṅ paṛ jāne wālā) nishān.

Ise Imām Tirmidhī, Ṭabarānī aur Ibn Abī ‘Āṣim ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne ise ḥasan ġharīb kahā hai.

[10] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Ḥasan raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Woh ġhalīẓ-o ġhaẓab kā ġhūṅṭ jise insān ne piyā ho yā muṣībat par ṣabr ke ghūṅṭ (ko piyā ho, un) se baṛh kar ko’ī ghūṅṭ Allāh Ta‘ālá ko ziyādah pasand nahīṅ hai. Aur Allāh Ta‘ālá kī ḳhashīyat meṅ bahe huwe (āṅsū’oṅ) ke qaṭre yā Allāh Ta‘ālá ke rāste meṅ bahā’e ga’e ḳhūn ke qaṭre se baṛh kar ko’ī qaṭrah Allāh Ta‘ālá ko pasand nahīṅ hai.

Ise Imām Quḍā‘ī aur Ibn al-Mubārak ne riwāyat kiyā hai.

11/8. **Ḥaẕrat ‘Abd Allāh bin Mas‘ūd raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jis Musalmān kī āṅkh se makkhī ke sar ke bar-ā-bar ḳhaufe Ḳhudā-wandī kī waj·h se āṅsū băh kar us ke chehre par ā gireṅge to Allāh Ta‘ālá us par Dozaḳh ḥaram farmā deg.

Ise Imām Ibn Mājah, Ṭabarānī aur Abū Nu‘aym ne riwāyat kiyā hai.

12/9. **Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ne farmāyā: Mujhe apnī ‘izzat kī qasam! Maiṅ apne bande par do ḳhaur aur amn ikaṭṭhe nahīṅ karūṅgā, agar woh mujh se dunyā meṅ ḳhaur rakheā to maiṅ Qiyāmat ke Roz amn meṅ rakhūṅgā aur

agar woh mujh se dunyā meṅ be-ḳhauf rahā to maiṅ use Qiyāmat ke Roz ḳhauf meṅ mubtalā kkarūṅgā.

Ise Imām Ibn Ḥibbān, Ibn al-Mubārak aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

13_15/10. **Ḥaẓrat Mu'āwiyah bin Ḥaydah raḍiya Allāhu 'anhu bayān hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tīn afrād kī āṅkheṅ Dozaḳh nahīṅ dekheṅgī: Ek āṅkh woh hai jis ne Allāh Ta'ālá kī rāh meṅ păhrah diyā, (dūsrī) woh āṅkh jo Allāh Ta'ālá kī ḳhashīyat se ro'ī aur (tīsrī) woh āṅkh jo Allāh Ta'ālá kī ḥarām-kardah chīzoṅ ko dekhne se bāz rahī.

Ise Imām Ṭabarānī, Abū Ya'lá aur Abū Nu'aym ne riwāyat kiyā hai.

(14) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Us āṅkh ke 'ilāwah har āṅkh Qiyāmat ke Din ro rahī hogī jo Allāh Ta'ālá kī ḥarām-kardah chīzoṅ (ko dekhne) se jhukī rahī aur (dūsrī) woh āṅkh jo Allāh kī rāh meṅ jihād karte huwe be-dār rahī aur (tīsrī) woh āṅkh jis se Allāh Ta'ālá ke ḳhauf kī waj·h se makkhī ke sar ke bar-ā-bar āṅsū băh nikle.

Ise Imām Abū Nu'aym aur Ibn Abī 'Āṣim ne riwāyat kiyā hai.

(15) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Zayd bin Arqam raḍiya Allāhu 'anhu ne bayān kiyā** keh ādamī ne 'arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Kis chīz ke ẕarī'e maiṅ Dozaḳh se bach saktā hūṅ? Āp raḍiya

Allāhu ʻanhu ne farmāyā: Apnī āṅkhoṅ ke āṅsū'oṅ ke z̲arīʻe kyūṅ-keh jo āṅkh Allāh Taʻālá ke ḳhauf se ro paṛī use kabhī (Dozaḳh kī) āg nahīṅ çhū'egī.

Ise Imām Ibn Rajab al-Ḥanbalī aur Mund̲h̲irī ne bayān kiyā hai.

16/11. **Ḥaẕrat Anas raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāyat hai** keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jis ne Allāh Taʻālá ko yād kiyā aur us ke ḳhauf se us kī āṅkheṅ is qadr ashk-bār hū'īṅ keh zamīn tak us ke āṅsū pahŏṅch ga'e to Allāh Taʻālá use Qiyāmat ke Din ʻaz̲āb nahīṅ degā.

Ise Imām Ḥākim aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne ise ṣaḥīḥul-isnād kahā hai.

17/12. **Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāyat hai** keh jab yeh Āyat nāzil hū'ī: ﴿أَفَمِنْ هَٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ○ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ ○﴾ ʻPas kyā tum is Kalām par taʻajjub karte ho. Aur tum haṅste ho aur rote nahīṅ ho', to Āhle Ṣuffah is qadr ro'e keh un ke āṅsū un ke ruḳhsāroṅ par băh nikle. Jab Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne un ke rone kī āwāz sunī to Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam bhī un ke sāth rone lage aur Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke rone kī waj·h se ham bhī rone lage. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo shaḳhṣ Allāh Taʻālá ke ḳhauf se royā woh Dozaḳh meṅ dāḳhil nahīṅ hogā aur gunāh par iṣrār karne wālā Jannat meṅ dāḳhil nahīṅ hogā. Agar tum log gunāh nah karo to Allāh Taʻālá aise log le ā'egā jo gunāh kareṅge (phir apne gunāhoṅ par muʻāfī māṅgte huwe girya-o zārī kareṅge) to Allāh Taʻālá unheṅ baḳhsh degā.

Ise Imām Ibn Abī ‘Āṣim ne, Bayhaqī ne maẕkūrah alfāẓ meṅ aur Daylamī ne riwāyat kiyā hai.

18/13. Ḥaẓrat Haytham bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne logoṅ se ḳhiṭāb farmāyā to ḳhiṭāb ke daurān Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke sāmne baiṭhā huwā ek shaḳhṣ ro paṛā. Is par Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Agar āj tumhāre dar-miyān woh tamām Momin maujūd hote jin ke gunāh pahāroṅ ke bar-ā-bar haiṅ to unheṅ us ek shaḳhṣ ke rone kī waj·h se baḳhsh diyā jātā aur yeh is waj·h se hai keh firishte bhī us ke sāth ro rahe haiṅ aur ‘arẓ kar rahe haiṅ: Ae Allāh! Nah rone wāloṅ ke ḥaq meṅ rone wāloṅ kī shafā‘at qubūl farmā.

Ise Imām Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

19/14. Ḥaẓrat Sālim bin ‘Abd Allāh raḍiya Allāhu ‘anhu farmāte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī mubārak du‘ā’oṅ main se ek du‘ā yeh bhī thī: ﴿اللّٰهُمَّ ارْزُقْنِي عَيْنَيْنِ هَطَّالَتَيْنِ تَبْكِيَانِ بِذُرُوْفِ الدُّمُوْعِ وَتُشْفِقَانِ مِنْ خَشْيَتِكَ قَبْلَ أَنْ يَّكُوْنَ الدُّمُوْعُ دَماً وَالأَضْرَاسُ جَمْراً﴾ ‘Ae Allāh! Mujhe aisī āṅkheṅ ‘aṭā farmā jo barasne wālī hoṅ aur bǎhte āṅsū’oṅ ke sāth ro’eṅ aur tere ‘aẕāb-o ‘itāb se ḳhauf-zadah hoṅ, us se qabl keh āṅsū ḳhūn ban jā’eṅ aur dāṛheṅ aṅgāre (ya‘nī ‘aẕāb meṅ mubtalā hone se qabl us ‘aẕāb kā ḍar aur ḳhauf dil main paidā ho jā’e tā-keh āṅkheṅ āṅsū’oṅ ke ẕarī‘e us āg ko bujhā leṅ)’.

Ise Imām Ibn al-Mubārak ne, Aḥmad ne, ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ aur Abū Nu‘aym ne riwāyat kiyā hai.

Mā ruwiya ʻani al-Ṣaḥābati wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Riwāyat kiyā jātā hai keh Sayyidunā Ādam ʻalayhi al-salām kī āh-o bakā aur ġham-o ḥuzn shiddat iḳhtiyār kar gayā us muṣībat kī waj·h se jo bŏhat baṛī thī, yahāṅ tak keh Āp ke ġham aur ḥuzn kī waj·h se firishte bhī ġham-zadah ho jāte aur Āp ke giryah kī waj·h se woh bhī rote. Āp Jannat ke kho jāne par do sau sāl tak rote rahe.

Ise Imām Ibn Qudāmah ne ʻKitābu al-Tawwābīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Wuhayd bin Ward bayān karte haiṅ keh jab Allāh Taʻālá ne Ḥaẓrat Nūḥ ʻalayhi al-salām ko un ke beṭe ke muʻāmalah meṅ ʻitāb kiyā aur un par yeh waḥyi utārī: ﴿إِنِّيٓ أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ الْجٰهِلِينَ﴾ ʻMaiṅ tumheṅ naṣīḥat kiye detā hūṅ keh kahīṅ tum nādānoṅ meṅ se (nah) ho jānā'. Ḥaẓrat Nūḥ ʻalayhi al-salām tīn sau sāl rote rahe yahāṅ tak keh rone kī waj·h se Āp kī āṅkhoṅ ke nīche băhte āṅsū ke nishān ban ga'e the.

Ise Imām Ibn Abī Dunyā ne ʻal-Riqqatu wa-al-bukā'' meṅ riwāyat kiyā hai aur Ibn Qudāmah ne ʻKitābu al-Tawwābīn' meṅ bayān kiyā hai.

Ismāʻīl bin ʻAbd Allāh bin Abī Muhājir se marwī hai keh Allāh ke Nabī Dāwūd ʻalayhi al-salām par kas̱rate bukā' kī waj·h se tanqīd kī jātī thī. Āp farmāte: Rulāne wāle din (yaʻnī Qiyāmat) se păhle, haḍḍiyoṅ ke jalā'e jāne aur dāṛhiyoṅ kī shŏʻlah-zanī se păhle mujhe ro lene do. Qabl is ke keh un saḳht mizāj aur ṭāqat-war firishtoṅ ko mere mutaʻalliq ko'ī ḥukm

diyā jā’e, jo Allāh Ta‘ālá ke ḥukm kī nā-farmānī nahīṅ karte aur us ke ḥukm ko bajā lāte haiṅ (mujhe ro lene do).

Ise Imām Aḥmad ne ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ aur ‘Abd Allāh bin al-Mubārak ne riwāyat kiyā hai.

Imām Fuḍayl farmāte haiṅ: Mujhe yeh riwāyat pahŏṅchī hai keh ek roz Ḥaẓrat Dāwūd ‘alayhi al-salām ne apnī ḳhaṭā yād kī, usī waqt āh-o bakā’ karte huwe apnā hāth sar par rakhe tezī se uṭhe aur pahāṛoṅ meṅ chale ga’e. Āp ke pās darande ikaṭṭhe ho ga’e. Āp ne farmāyā: Tum chale jā’o mujhe tum se ko’ī maṭlab nahīṅ mujh ko wohī chāhiye jo apnī ḳhaṭā par ro’e aur mere sāmne rotā hī ā’e aur jo ḳhaṭā-wār nahīṅ us kā Dāwūd ḳhaṭā-kār ke pās ko’ī kām nahīṅ.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ ẕikr kiyā hai.

Ḥaẓrat Ḥasan bayān karte haiṅ keh Ḥaẓrat Yūnus ‘alayhi al-salām Anbiyā’e Banī Isrā’īl meṅ se kisī Nabī ke sāth the. ..... Maçhlī Āp ko le kar samandar meṅ apne ṭhikāne par ga’ī, wahāṅ se zamīn kī nashebī jagah par pahŏṅchī, phir us ne Āp ko chālīs din samandaroṅ kā chakkar lagwāyā. (Us daurān meṅ) Ḥaẓrat Yūnus ‘alayhi al-salām ne kaṅkariyoṅ aur maçhliyoṅ kī tasbīḥ sunī. Rāwī bayān karte haiṅ keh phir Āp ne Allāh Ta‘ālá kī tasbīḥ, tăhlīl aur taqdīs bayān karnā shurū‘ kar dī aur Āp apnī du‘ā maiṅ kahā karte the: Ae mere Āqā! Āsmān meṅ terā ṭhikānā hai, aur zamīn meṅ terī qudrat aur ‘ajā’ibāt haiṅ, ae mere Āqā! Tū ne mujhe pahāṛoṅ se nīche utārā aur mulkoṅ kī ser karā’ī, aur mujhe tīn tārīkiyoṅ meṅ

maḥbūs rakhā. Ae mere Allāh! Tū ne mujhe aise qaid meṅ rakhā keh us se păhle kisī ko aisī qaid meṅ nahīṅ rakhā, ae mere Allāh! Tū ne mujhe aisī sazā dī keh mujh se păhle kisī nahīṅ dī. Jab pūre chālīs din ho ga'e aur Āp ko shadīd ġham pahŏṅchā to Āp ne tārīkiyoṅ meṅ nidā dī ﴿لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبۡحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾ 'Terā siwā ko'ī maʻbūd nahīṅ terī Ẕāt pāk hai, be-shak meṅ hī (apnī jān par) ziyādatī karne wāloṅ meṅ se thā.' Rāwī bayān karte haiṅ keh firishtoṅ ne Āp kī bukā ko sunā aur Āp kī āwāz ko păhchān liyā aur Āp ke rone kī waj·h se woh bhī ro paṛe, aur zamīn-o āsmān aur maçhliyāṅ sab ro paṛe. Rabbe Jabbār ne kahā: Ae mere firishtoṅ! Maiṅ tumheṅ rotā kyūṅ dekh rahā hūṅ? Unhoṅ ne ʻarẓ kiyā: Ae hamāre Rab! Ek kam-zor aur ġham-nāk āwāz (ne hameṅ rulā diyā hai) jise ham ek ajnabī jagah par măḥsūs kar rahe haiṅ. Rab Taʻālá ne farmāyā: Yeh mere bande Yūnus kī āwāz hai, us ne (ba-ẓāhir) merī ḥukm ʻudūlī kī to maiṅ ne use samandar meṅ maçhlī ke peṭ meṅ qaid kar diyā. Unhoṅ ne ʻarẓ kiyā: Ae hamāre Rab! Yeh terā woh nek bandah hai jis ke shab-o roz nek aʻmāl kī kas̱rat ke sāth āsmān kī ṭaraf baland hote the. (Phir Allāh Taʻālá ne Ḥaẓrat Yūnus ʻalayhi al-salām ko muʻāf farmāyā aur unheṅ maçhlī ke peṭ se rihā'ī milī.)

Ise Imām Ibn Qudāmah ne 'Kitābu al-Tawwābīn' meṅ bayāṅ kiyā hai.

Ḥaẓrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu ʻanhu kā qaul hai keh jo shaḳhṣ (ḳhaufe Ilāhī meṅ apne gunāhoṅ kī baḳhshish ke liye) ro sake to use chāhiye keh woh ro'e aur jo aisā nah kar

sake to use chāhiye keh woh kam az kam rone wālī ṣūrat hī banā le.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ ẕikr kiyā hai.

Riwāyat hai keh Ḥaẓrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu ‘anhu ne ek parinde se kahā: Ae parinde! Kāsh maiṅ tujh jaisā hotā aur insān paidā nah kiyā gayā hotā (to bāz-purs se măḥfūẓ răhtā).

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ ẕikr kiyā hai.

Ḥaẓrat ‘Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu ‘anhu (ḳhaufe Ilāhī yā ‘aẕāb ke bayān par mushtamil) kisī Āyat kī tilāwat farmāte to Āp kā dam ghuṭne lagtā, chunāṅcheh ka’ī ka’ī din Āp ghar meṅ paṛe răhte, log Āp ko marīẓ gumān karte (aur) Āp kī ‘iyādat kī jātī.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Ja‘far bin Zayd ‘Abdī bayān karte haiṅ keh ek tārīk rāt meṅ Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu shăhre Madīnah meṅ (gasht ke liye) nikle to Musalnānoṅ meṅ se ek shaḳhṣ ke ghar ke pās se guzre. Ap raḍiya Allāhu ‘anhu ne use Namāz ke daurān ḥālate qiyām meṅ pāyā to us kī qirā’at sun·ne ke liye ṭhăhar ga’e. Woh Sūraṫ al-Ṭūr tilāwat kar rahā thā. Jab woh is Āyate karīmah ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ﴾ ‘Be-shak Āp ke Rab kā ‘aẕāb ẓarūr wāqe‘ ho kar rahegā.’ par pahŏṅchā to Ḥaẓrat ‘Umar

raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Rabbe Ka‘bah kī qasam! (‘Az̲āb kā wāqe‘ honā) ḥaq hai. Āp apne darāz-gosh se utar ga’e aur ek dīwār ke sāth ṭek lagā kar kuçh der tawaqquf kiyā. Phir apne ghar wā-pas ā ga’e aur mahīnah-bhar bīmār rahe. Log Āp raḍiya Allāhu ‘anhu kī ‘iyādat ko āte rahe magar kisī ko ma‘lūm nah thā ekh Āp ko kyā maraẕ lāḥiq hai.

Ise Imām Ibn Qudāmah ne ‘al-Riqqaṫu al-bukā’’ meṅ bayān kiyā hai.

Ḥaẕrat ‘Abd Allāh bin ‘Īsá byān karte haiṅ keh Ḥaẕrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ke chehre par kas̲rate girya-o bukā (ya‘nī āṅsū girne) kī waj·h se do siyāh lakīreṅ par ga’ī thī.

Ise Imām Aḥmad ne ‘Faḍā’ilu al-ṣaḥābah’ meṅ aur Abū Nu‘aym ne ‘Ḥilyaṫu al-Awliyā’’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẕrat ‘Ubayd ‘Abd Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ keh Ḥaẕrat ‘Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu ‘anhu ne hameṅ Namāze farj paṛhā’ī aur Sūrah Yūsuf shurū‘ kī aur use paṛhāyā yahāṅ tak keh jab Āp is Āyat ﴿وَابۡيَضَّتۡ عَيۡنٰهُ مِنَ الۡحُزۡنِ فَهُوَ كَظِيۡمٌ۝﴾ ‘Aur un kī āṅkheṅ ġham se safed ho ga’īṅ so woh ġham ko ẕabṭ kiye huwe the.’ par pahŏṅche to ronā shurū‘ kar diyā jab tilāwat ḳhatm hū’ī to rukū‘ kiyā. Abū ‘Ubayd ne is Ḥadīs̲ ke ‘ilāwah kisī aur Ḥadīs̲ meṅ kahā keh jab Āp is qaul par pahŏṅche ﴿اِنَّمَآ اَشۡكُوۡا بَثِّیۡ وَ حُزۡنِیۡۤ اِلَى اللّٰهِ۝﴾ ‘Maiṅ to apnī pareshānī aur ġham kī faryād ṣirf Allāh ke ḥuẕūr kartā hūṅ’ to rone lage, yahāṅ tak ṣafoṅ ke pīçhe bhī Āp kī hichkī baṅdhne kī āwāz sunā’ī de rahī thī.

Ise Imām Ibn Qudāmah ne ‘al-Riqqatu al-bukā’’ meṅ bayān kiyā hai.

Ḥaẓraṭ ‘Alī bin Abī Ṭālib raḍiya Allāhu ‘anhumā rāt-bhar Namāz adā farmāte aur bŏhat thoṛā sā sustāte. Āp apnī rīsh mubārak ko pakaṛ lete aur mār-gazīdah shaḳhṣ kī ṭarḥ taṛapte aur intehā’ī ġham-gīn ādamī kī ṭarḥ rote ḥattá keh ṣubḥ ho jātī.

Ise Imām Sha‘rānī ne ‘al-Ṭabaqātu al-kubrá’ meṅ bayāṅ kiyā hai.

Ḥaẓrat Abū Dardā’ raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Agar tum jān lo jo kuçh tum maut ke ba‘d dekhoge to tum kabhī bhī raġhbat ke sāth khānā nah khā’o aur nah hī chāhat ke sāth piyo aur nah kisī ghar meṅ sā’e kī talāsh meṅ dāḳhil ho. Tum yaqīnan zamīn (par leṭne) ke shadīd ḳhwāhish-mand hote, tum apne sīne pīṭte aur apne āp par rote. (Farmāyā:) Merī ḳhwāhish hai keh kāsh meṅ ek daraḳht hotā jise kāṭ diyā jātā aur phir khā liyā jātā (tā-keh ḥisāb se măḥfūẓ răhtā).

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Ubay bin Ka‘b raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Tum par Sharī‘at aur Sunnat lāzim hai. Is dunyā meṅ jo bhī shaḳhṣ Sharī‘at aur Sunnat par răhte huwe Allāh Ta‘ālá ko yād kare aur Allāh Ta‘ālá ke ḳhauf se us kī āṅkhoṅ se āṅsū jārī ho jā’eṅ to Allāh Ta‘ālá use ‘aẕāb nahīṅ degā.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah ne, Aḥmad bin Ḥanbal ne ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ aur Tha‘labī ne ‘al-Kashfu wa-al-bayān’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Abū Mūsá Ash‘arī raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Ae logo! (Allāh ke ḳhauf aur maḥabbat meṅ) royā karo, pas agar tumheṅ ronā nah ā’e to rone jaise ṣūrat hī banā lo, kyūṅ-keh Āhle Dozaḳh āṅsū’oṅ ke sāth ro’eṅge yahāṅ tak keh jab āṅsū ḳhatm ho jā’eṅge to phir ḳhūn ke āṅsū ro’eṅge.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Amr bin al-‘Āṣ raḍiya Allāhu ‘anhumā farmāte haiṅ: Royā karo aur agar ro nah sako to rone wālī ṣūrat hī banā lo. Us Ẕāt kī qasam jis ke qabẓa’e qudrat meṅ merī jān hai! Agar tum se ko’ī ḥaqīqate amr jān le to itnā chīḳhe keh us kī āwāz band ho jā’e aur itnī Namāz paṛhe keh us kī kamar tuṭ jā’e.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu farmāte haiṅ: Allāh ke ḳhauf se merī āṅkhoṅ se āṅsū kā ek qaṭrah girnā mere nazdīk hazār dīnār ṣadaqah karne se ziyādah pasandīdah hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Ḥaẓrat Ḥu<u>dh</u>ayfah raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Ādamī ko ‘ilm kī itnī bāt hī kāfī hai keh woh (dil meṅ) Allāh Ta‘ālá kī ḳhashīyat rakhtā ho aur ādamī ko jhūṭ kī itnī bāt kāfī hai keh woh ‘**Astaġhfirullāh**’ kăh kar phir (usī gunāh kī ṭaraf) lauṭ ā’e (ya‘nī jis gunāh se Allāh Ta‘ālá kī maġhfirat ṭalab kī use do-bārah karnā shurū‘ kar de).

Ise Imām Ibn Abī Shaybah aur Abū Nu‘aym ne riwāyat kiyā hai.

Imām Abū ‘Abd Allāh al-Jasrī bayān karte haiṅ: Ek shaḳhṣ Ḥaẓrat Abū Dardā’ raḍiya Allāhu ‘anhu ke pās gayā, unheṅ salām kiyā aur ‘arẓ kiyā keh mujhe ko’ī waṣīyat farmā’eṅ kyūṅ-keh maiṅ ġhazwah ke liye jā rahā hūṅ. Āp raḍiya Allāhu ‘anhu ne use farmāyā: Allāh Ta‘ālá se yūṅ ḍaro goyā tum use dekh rahe ho yahāṅ tak keh tum us se jā milo. Apne Āp ko murdoṅ meṅ shumār karo aur ḳhuḍ ko zindoṅ meṅ shumār nah karo aur maẓlūm kī bad-du‘ā se bachte raho.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ‘Imrān bin Ḥuṣayn raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Kāsh meṅ rākh hotā keh hawā mujhe shadīd āṅdhī wāle din uṛāte phirtī.

Ise Imām Ibn al-Mubārak ne ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Ka‘b Aḥbār farmāte haiṅ: Us Ẕāt kī qasam jis ke qabẓa’e qudrat meṅ merī jān hai! Merā Ḳhudā ke ḳhauf se us

qadr ronā keh mere ruḳhsār par āṅsū băh nikle mujhe sone kā ek pahāṛ ḳhairāt karne se bhī ziyādah māḥbūb hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Ibrahīm bin Ash‘at̲h̲ bayān karte haiṅ: Ek rāt maiṅ ne Imām Fuḍayl bin ‘Iyāḍ ko sunā keh woh Sūrah Muḥammad paṛh rahe haiṅ aur ro rahe haiṅ aur bār bār eh Āyat tilāwat kar rahe haiṅ: ﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجٰهِدِيْنَ مِنْكُمْ وَالصّٰبِرِيْنَ ۙ وَنَبْلُوَا۟ اَخْبَارَكُمْ ۝﴾ ‘Aur ham ẓarūr tumhārī āzmā’ish kareṅge yahāṅ tak keh tum meṅ se (s̲ābit-qadamī ke sāth) jihād karne wāloṅ aur ṣabr karne wāloṅ ko (bhī) ẓāhir kar deṅ aur tumhārī (munāfiqānah buzdilī kī maḳhfī) ḳhabreṅ (bhī) ẓāhir kar deṅ.’ Aur phir (Ḥaẓrat Fuḍayl) kăhne lagte haiṅ: Aur ham tumhārī ḳhabroṅ ko ẓāhir kareṅge. Aur bār bār dŏhrāte aur kăhte: Ae Allāh! Tū hamārī ḳhabroṅ ko ẓāhir karegā, agar tū ne hamārī ḳhabroṅ ko ẓāhir kar diyā to hameṅ ruswā kar degā aur hamāre parde chāk kar degā, agar tū ne hamārī ḳhabroṅ ko ẓāhir kar diyā to hameṅ halāk kar degā aur hameṅ ‘az̲āb degā.

Ise Imām Ibn Qudāmah ne ‘Kitābu al-Tawwābīn’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Fuḍayl bin ‘Iyāḍ ne farmāyā: Mubārak-bād ho us shaḳhṣ ko jise logoṅ se wăḥshat aur apne Mawlá se uns ho aur jo apne gunāhoṅ par (nadāmat ke) āṅsū bahā’e.

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqātu al-Ṣūfīyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Fuḍayl bin ‘Iyāḍ ne farmāyā: Pāṅch chīzeṅ bad-baḳhtī kī ‘alāmatoṅ meṅ se haiṅ: Dil kī saḳhtī, āṅkh kā āṅsū nah bahānā, qillate ḥayā’, duyā kī chāhat aur lamī ummīd.

Ise Imām Bayhaqī ne ‘Shu‘abu al-īmān’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Fuḍayl bin ‘Iyāḍ ne farmāyā: Yeh chīz makrūh samjhī jātī thī keh insān is se ziyādah ḳhushū‘ ẓāhir kare jitnā us ke dil meṅ hai.

Ise ‘Allāmah Ibn al-Qayyim ‘Madāriju al Sālikīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Junayd Baġhdādī ne farmāyā: ‘Allāmu al-ġhuyūb (ya‘nī ç̧hupe huwe rāzoṅ ko Jān·ne wāle) ke liye diloṅ kā ‘ājzī iḳhtiyār karnā ḳhushū‘ hai.

Ise ‘Allāmah Ibn al-Qayyim ‘Madāriju al-Sālikīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām al-Sarrī al-Saqaṭī ne farmāyā: ‘Umdah-tarīn chīzeṅ pāṅch haiṅ: Gunāhoṅ par ronā, ‘aiboṅ kī iṣlāḥ karnā, ġhaiboṅ ko ḳhūb jān·ne wāle kī iṭā‘at karnā, diloṅ kā zaṅg dūr karnā aur ḳhwāhishāte nafsānī ko apne ūpar ġhālib nah āne denā.

Ise Imām Sulamaī ne ‘Ṭabaqāt al-Ṣūfiyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām al-Sarrī al-Saqtī ne farmāyā: Maiṅ chāhtā hūṅ keh tamā logoṅ kā ġham mujh par ḍāl diyā jā’e.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Muḥammad bin Munkadir jab rote to apne chehre aur rīsh par āṅsū mal lete aur farmāte keh mujh ko ḳhabar pahŏṅchī hai keh jis jagah āṅsū lageṅge use ātishe Dozaḳh nah jalā’egī.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Sufyān bin ‘Uyaynah ne farmāyā: Agar kisī Ummat (qaum) meṅ ko’ī bhī ġham-zadah ro’e to Allāh Ta‘ālá us ke rone kī waj·h se us Ummat (qaum) par raḥm farmātā hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām ‘Amr bin ‘Uthmān Makkī ne farmāyā: Jab bande kī girya-o zārī apne Rab kī bār-gāh meṅ ho to yeh nah to shikwah hai aur nah ghabrāhaṭ.

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqātu al-Ṣūfiyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Qushyarī bayān karte haiṅ: Ek marde bā-ṣafā se pūçhā gayā keh kisī ke ġham kā kaise patah chal saktā hai? Unhoṅ ne jawāb diyā: Us ke kasrat se āh-o zārī karne se.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Sarrār bayān karte haiṅ: Maiṅ ne jab bhī Imāż ‘Aṭā’ ko dekhā to un kī āṅkheṅ āṅsū bahā rahī hotīṅ. Āp farmāteṅ haiṅ keh maiṅ jab ‘Aṭā’ko dekhtā thā to use us ‘aurat se tashbīh detā thā jis kā bachchah zindah nah răhta ho. Āp farmāte haiṅ keh aisā lagtā thā keh ‘Aṭā’ ăhle dunyā meṅ se nah the.

Ise Imām Ibn Abī Dunyā ne 'al-Rikkaṫu wa-al-bukā" meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Ṣāliḥ al-Murrī bayān karte haiṅ keh unhoṅ ne Imām 'Aṭā' al-Sulamī se pūc̥hā: Āp kyā chāhte haiṅ? To woh ro par̥e aur farmāyā: Ae Abū Bishr! Ba-Ḳhudā! Maiṅ to ṣirf yeh chāhtā hūṅ keh maiṅ rākh ho jā'ūṅ jis ke ẕarrāt bhī dunyā aur Āḳhirat meṅ kisī jagah ikaṭṭ̥he nah kiye jā'eṅ. Ḥaẓrat Ṣāliḥ bahyān karte haiṅ keh Allāh kī qasam! Un kī is bāt ne mujhe rulā diyā aur maiṅ jān gayā keh is bāt se un kā maqṣad yeh hai keh woh Yaume Ḥisāb kī saḳhtī se najāt chāhte haiṅ.

Ise Imām Abū Nu'aym ne 'Ḥilyaṫu al-Awliyā" meṅ aur Ibn Abī Dunyā ne 'Kitāb al-Mutamannīn' meṅ riwāyat kiyā hai.

'Abd al-Wāḥid bin Zayd bayān karte haiṅ keh ham Sulamī ke pās un kī bīmārī daurān ('iyādat ke liye) ḥāẓir huwe to woh be-hosh ho ga'e. Kuc̥h der ba'd hosh meṅ ā'e to un ke aṣḥāb ne un kī ḳhāṭir du'ā ke liye hāth uṭ̥hā liye, Āp ne un kī ṭaraf dekhā aur farmāyā: Ae Abū 'Ubaydah! Inheṅ ḥukm do keh mere liye du'ā karne se ruk jā'eṅ. Allāh kī qasam! Merī ḳhwāhish hai keh merī rūḥ mere tālū aur ḥalq ke dar-miyān Roze Qiyāmat tak aṭ̥kī rahe is ḍar se keh ise nikāl kar Dozaḳh kī ṭaraf nah le jāyā jā'e. Phir Āp ro diye. 'Abd al-Wāḥid ne kahā: Allāh kī qasam! Maut ke ba'd kī saḳhtī se un ke ḳhauf-zadah hone ne mujhe bhī rulā diyā hai.

Ise Imām Ibn Abī Dunyā ne 'Kitābu al-Muḥtaḍarīn' meṅ riwāyat kiyā hai.

ʻAlā' bin Muḥammad se marwī hai: Maiṅ ne ʻAṭā' Sulamī ko dekhā keh (musalsal rone kī waj·h se) woh ek purāne mashkīzah kī ṭarḥ ho ga'e haiṅ (jis se har waqt pānī ṭapaktā răhtā hai), aur maiṅ jab ʻAṭā' ko dekhtā to lagtā keh goyā woh ăhle dunyā meṅ se hī nahīṅ haiṅ. Maiṅ ek dafʻah un ke pāṣ ḥāẓir huwā to un kī bīwī ne kahā: Kyā tū ne ʻAṭā' ko nahīṅ dekhā jo din rāt rote haiṅ aur unheṅ ifāqah nahīṅ hotā.

Ise Imām Abū Nuʻaym ne 'Ḥilyatú al-Awliyā'' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām ʻAbd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Taubah karo, us ke sāmne ro'o, āṅkhoṅ aur dil ke āṅsū'oṅ se us ke sāmne ʻājizī karo. Ronā ʻibādat hai.

ʻAllāmah Ibn al-Qayyim al-Jawzīyah bayān karte haiṅ keh kahā gayā hai: Chāhatoṅ kī āg kā bujh jānā, (dunyāwī lazzāt ke liye) sīnoṅ meṅ mauj-zan maḥabbateṅ ḳhatm kar denā aur (un kī jagah) qalb meṅ nūre taʻẓīm ko raushan karnā hī ḳhshūʻ hai.

Ise ʻAllāmah Ibn al-Qayyim 'Madāriju al-Sālikīn' meṅ bayān kiyā hai.

﴾Taubah wa Istiġhfār kā bayān﴿

al-Qur’ān

{1} Be-shak jo log Hamārī nāzil-kardah khulī nishāniyoṅ aur hidāyat ko çhopāte haiṅ is ke ba‘d keh Ham ne use logoṅ ke liye (Apnī) Kitāb meṅ wāẕeḥ kar diyā hai to unhī logoṅ par Allāh la‘nat bhejtā hai (ya‘nī unheṅ Apnī raḥmat se dūr kartā hai) aur la‘nat bhejne wāle bhī un par la‘nat bhejte haiṅ. Magar jo log taubah kar leṅ aur (apnī) iṣlāḥ kar leṅ aur (ḥaq ko) ẓāhir kar deṅ to Maiṅ (bhī) unheṅ mu‘āf farmā dūṅgā, aur Maiṅ baṛā hī Taubah qubūl karne wālā Mehr-bān hoṅ.

{2} Be-shak Allāh bŏhat taubah karne wāloṅ se maḥabbat farmātā hai aur ḳhūb pākīzagī iḳhtiyār karne wāloṅ se maḥabbat farmātā hai.

{3} (Ae Ḥabīb!) Āp farmā deṅ: Kyā maiṅ tumheṅ in sab se beh-tarīn chīz kī ḳhabar dūṅ? (Hāṅ) parhez-gāroṅ ke liye un ke Rab ke pās (aisī) Jannateṅ haiṅ jin ke nīche năhreṅ băhtī haiṅ woh un meṅ hameshah raheṅge (un ke liye) pākīzah bīwiyāṅ hoṅgī aur (sab se baṛī bāt yeh hai keh) Allāh kī ṭaraf se ḳhụsh-nūdī naṣīb hogī, aur Allāh bandoṅ ko Ḳhūb Dekhne wālā hai. (Yeh woh log haiṅ) jo kăhte haiṅ: Ae hamāre Rab! Ham yaqīnan īmān le ā’e haiṅ so hamāre gunāh mu‘āf farmā de aur hameṅ Dozaḳh ke ‘aẕāb se bachā le. (Yeh log) ṣabr karne wāle haiṅ aur qaul-o ‘amal meṅ sachchā’ī wāle haiṅ aur adab-o iṭā‘at meṅ jhukne wāle haiṅ aur Allāh kī rāh meṅ ḳharch karne wāle haiṅ aur rāt ke piçhle păhăr (uṭh kar) Allāh se mu‘āfī māṅgne wāle haiṅ.

{4} Aur (yeh) aise log haiṅ keh jab ko’ī burā’ī kar baiṭhte haiṅ yā apnī jānoṅ par ẓulm kar baiṭhte haiṅ to Allāh kā ẕikr karte haiṅ phir apne gunāhoṅ kī mu‘āfī māṅgte haiṅ, aur Allāh ke siwā gunāhoṅ kī

baḳhshish kaun kartā hai, aur phir jo gunāh woh kar baiṭhe the un par jān būjh kar iṣrār bhī nahīṅ karte.

(5) Allāh ne ṣirf unhīṅ logoṅ kī taubah qubūl karne kā wa‘dah farmāyā hai jo nā-dānī ke bā‘is̲ burā’ī kar baiṭheṅ phir jald hī taubah kar leṅ pas Allāh aise logoṅ par apnī raḥmat ke sāth rujū‘ farmā’egā, aur Allāh baṛe ‘Ilm baṛī Ḥikmat wālā hai. Aur aise logoṅ ke liye taubah (kī qubūlīyat) nahīṅ hai jo gunāh karte chale jā’eṅ yahāṅ tak keh un meṅ se kisī ke sāmne maut ā pahŏṅche to (us waqt) kahe keh maiṅ ab taubah kartā hūṅ aur nah hī aise logoṅ ke liye hai jo kufr kī ḥālat par mareṅ, un ke liye ham ne dard-nāk ‘az̲āb tayyār kar rakhā hai.

(6) Aur (Ae Ḥabīb!) Agar woh log jab apnī jānoṅ par ẓulm kar baiṭhe the Āp kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir ho jāte aur Allāh se mu‘āfī māṅgte aur Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) bhī un ke liye maġhfirat ṭalab karte to woh (is wasīlah aur shafā‘at kī binā par) ẓarūr Allāh ko Taubah qubūl farmāne wālā nihāyat Mehr-bān pāte.

(7) Aur jo ko’ī burā kām kare yā apnī jān par ẓulm kare phir Allāh se baḳhshish ṭalab kare woh Allāh ko baṛā Baḳhshne wālā nihāyat Mehr-bān pā’egā.

(8) Be-shak munāfiq log Dozaḳh ke sab se nichle darje meṅ hoṅge aur Āp un ke liye hargiz ko’ī madad-gār nah pā’eṅge. Magar woh log jinhoṅ ne taubah kar lī woh saṅwar ga’e aur unhoṅ ne Allāh se maẓbūṭ ta‘alluq joṛ liyā aur unhoṅ ne apnā Dīn Allāh ke liye ḳhāliṣ kar liyā to yeh Mominoṅ kī saṅgat meṅ hoṅge aur ‘an-qarīb Allāh Mominoṅ ko ‘aẓīm ajr ‘aṭā farmā’egā. Allāh tumheṅ ‘az̲āb de kar kyā karegā agar tum shukr-guzār ban jā’o aur īmān le ā’o, aur Allāh (har ḥaq kā) qadr-shinās hai (har ‘amal kā) ḳhūb Jān·ne wālā hai.

﴾9﴿ Be-shak jo log Allāh aur Us ke Rasūl se jaṅg karte haiṅ aur zamīn meṅ fasād-aṅgezī karte phirte haiṅ (ya'nī Musalmānoṅ meṅ ḳhūn-rezī, răh-zanī, ḍākah-zanī, dăhshat-gardī aur qatle 'ām ke murtakib hote haiṅ) un kī sazā yehī hai keh woh qatl kiye jā'eṅ yā phāṅsī diye jā'eṅ yā un ke hāth aur un ke pā'oṅ muḳhālif samtoṅ se kāṭe jā'eṅ yā (waṭan kī) zamīn (meṅ chalne phirne) se dūr (ya'nī mulk-badr yā qaid) kar diye jā'eṅ. Yeh (to) un ke liye dunyā meṅ ruswā'ī hai aur un ke liye Āḳhirat meṅ (bhī) baṛā 'aẕāb hai. Magar jin logoṅ ne, qabl is ke keh tum un par qābū pā jā'o, taubah kar lī so jān lo keh Allāh bŏhat Baḳhshne wālā nihāyat Mehr-bān hai.

﴾10﴿ Phir jo shaḳhṣ apne (us) ẓulm ke ba'd taubah aur iṣlāḥ kar le to be-shak Allāh us par raḥmat ke sāth rujū' farmāne wālā hai. Yaqīnan Allāh baṛā Baḳhshne wālā bŏhat Raḥm farmāne wālā hai.

﴾11﴿ Be-shak aise log (bhī) kāfir ho ga'e haiṅ jinhoṅ ne kahā keh Allāh tīn (Ma'būdoṅ) meṅ se tīsrā hai, ḥāl-āṅ-keh Ma'būde Yaktā ke siwā ko'ī 'ibādat ke lā'iq nahīṅ aur agar woh un (be-hūdah bātoṅ) se jo woh kăh rahe haiṅ bāz nah ā'e to un meṅ se kāfiroṅ ko dard-nāk 'aẕāb ẓarūr pahŏṅchegā. Kyā yeh log Allāh kī bār-gāh meṅ rujū' nahīṅ karte aur Us se maġhfirat ṭalab (nahīṅ) karte, ḥāl-āṅ-keh Allāh baṛā Baḳhshne wālā bŏhat Raḥm farmāne wālā hai.

﴾12﴿ Aur jab Āp ke pās woh log ā'eṅ jo Hamārī Āyatoṅ par īmān rakhte haiṅ to Āp (un se shafqatan) farmā'eṅ keh tum par salām ho tumhāre Rab ne Apnī Ẕāt (ke ẕimma'e karam) par raḥmat lāzim kar lī hai. So tum meṅ se jo shaḳhṣ nā-dānī se ko'ī burā'ī kar baiṭhe phir us ke ba'd taubah kar le aur (apnī) iṣlāḥ kar le to be-shak woh baṛā Baḳhshne wālā Boḥat Raḥm farmāne wālā hai.

[13] Aur jin logoṅ ne bure kām kiye phir us ke baʻd taubah kar lī aur īmān le ā'e (to) be-shak Āp kā Rab us ke baʻd baṛā hī Baḳhshne wālā Mehr-bān hai.

[14] Aur (dar-ḥaqīqat bāt yeh hai keh) Allāh kī yeh shān nahīṅ keh un par ʻaẕāb farmā'e dar-āṅ-ḥāle-keh (Ae Ḥabībe Mukarram!) Āp bhī un meṅ (maujūd) hoṅ, aur nah hī Allāh aisī ḥālat meṅ un par ʻaẕāb farmāne wālā hai keh woh (Us se) maġhfirat ṭalab kar rahe hoṅ.

[15] Kyā woh nahīṅ jānte keh be-shak Allāh hī to Apne bandoṅ se (un kī) taubah qubūl farmātā hai aur ṣadaqāt (yaʻnī Zakāṫ-o ḳhairāt Apne Daste qudrat se) wuṣūl farmātā hai aur yeh keh Allāh hī baṛā Taubah qubūl farmāne wālā nihāyat Mehr-bān hai?

[16] (Yeh Mominīn jinhoṅ ne Allāh se uḳhrawī saudā kar liyā hai) taubah karne wāle, ʻibādat-guzār, (Allāh kī) ḥamd-o s̱anā karne wāle, dunyawī laẕẕatoṅ se kanārah-kash rozah-dār, (ḳhushūʻ-o ḳhuẓūʻ se) rukūʻ karne wāle, qurbe Ilāhī kī ḳhāṭir) sujūd karne wāle, nekī kā ḥukm karne wāle aur burā'ī se rokne wāle aur Allāh kī (muqarrar-kardah) ḥudūd kī ḥifāẓat karne wāle haiṅ, aur un ahle īmān ko ḳhuṣh-ḳhabarī sunā dījiye.

[17] Aur yeh keh tum apne Rab se maġhfirat ṭalab karo phir tum Us ke ḥuẓūr (ṣidq dil se) taubah karo woh tumheṅ waqte muʻayyan tak achçhī matāʻ se luṭf-andoz rakhegā aur har faẓīlat wāle ko us kī faẓīlat kī jazā degā (yaʻnī us ke aʻmāl-o riyāẓat kī kas̱rat ke muṭābiq ajr-o darajāt ʻaṭā farmā'egā).

[18] Aur Ae logo! Tum apne Rab se (gunāhoṅ kī) baḳhshish māṅgo phir Us kī janāb meṅ (ṣidqe dil se) rujūʻ karo, Woh tum par āsmān se

mūslā-dhār bārish bhejegā aur tumhārī quwwat par quwwat baṛhā'egā aur tum mujrim bante huwe Us se rū-gardānī nah karnā.

(19) Phir be-shak Āp kā Rab un logoṅ ke liye jinhoṅ ne nā-dānī se ġhalaṭiyāṅ kīṅ phir us ke ba'd tā'ib ho ga'e aur (apnī) ḥālat durust kar lī to be-shak Āp kā Rab us ke ba'd baṛā Baḳhshne wālā nihāyat Mehr-bān hai.

(20) Tumhārā Rab un (bātoṅ) se ḳhūb āgāh hai jo tumhāre diloṅ meṅ haiṅ, agar tum nek sīrat ho jā'o to be-shak Woh (Allāh Apnī ṭaraf) rujū' karne wāloṅ ko bŏhat Baḳhsne wālā hai.

(21) Aur be-shak maiṅ bŏhat ziyādah Baḳhshne wālā hūṅ us shaḳhṣ ko jis ne taubah kī aur īmān lāyā aur nek 'amal kiyā phir hidāyat par (qā'im) rahā.

(22) Aur tum sab ke sab Allāh ke ḥuẕūr taubah karo Ae Momino! Tā-keh tum (un ahkām par 'amal-pairā ho kar) falāḥ pā jā'o.

(23) Aur (Ḳhudā'e) Raḥmān ke (maqbūl) bande woh haiṅ jo zamīn par āhistagī se chalte haiṅ aur jab un se jāhil (akkhaṛ) log (nā-pasandīdah) bāt karte haiṅ to woh salām kăhte (huwe alag ho jāte) haiṅ. Aur (yeh) woh log haiṅ jo apne Rab ke liye sajdah-rezī aur qiyāme (niyāz) meṅ rāteṅ basar karte haiṅ. Aur (yeh) woh log haiṅ jo (hamah-waqt ḥuẕūre Bārī Ta'ālá meṅ) 'arz-guzār răhte haiṅ keh Ae hamāre Rab! Tū ham se Dozaḳh kā 'aẕāb haṭā le be-shak Us kā 'aẕāb baṛā mŏhlik (aur dā'imī) hai. Be-shak woh 'āriẓī ṭhăhărne wāloṅ ke liye) burī qarār-gāh aur (dā'imī răhne wāloṅ ke liye) burī qiyām-gāh hai. Aur (yeh) woh log haiṅ keh jab ḳharch karte haiṅ to nah be-jā uṛāte haiṅ aur nah taṅgī karte haiṅ aur un kā ḳharch karnā (ziyādatī aur kamī kī) un do ḥadoṅ ke dar-miyān e'tedāl par (mabnī) hotā hai.

Aur (yeh) woh log haiṅ jo Allāh ke sāth kisī dūsre ma‘būd kī pūjā nahīṅ karte aur nah (hī) kisī aisī jān ko qatl karte haiṅ jise ba-ġhair ḥaq ke mārnā Allāh ne ḥarām farmāyā hai aur nah (hī) bad-kārī karte haiṅ aur jo shaḳhṣ yeh kām karegā woh sazā’e gunāh pā’egā. Us ke liye Qiyāmat ke Din ‘aẕāb do-gunā kar diyā jā’egā aur woh us meṅ ẕillat-o ḳhwārī ke sāth hameshah rahhegā. Magar jis ne taubah kar lī aur īmān le āyā aur nek ‘amal kiyā to yeh woh log haiṅ keh Allāh jin kī burā’iyoṅ ko nekiyoṅ se badal degā, aur Allāh baṛā Baḳhshne wālā nihāyat Mehr-bān hai. Aur jis ne taubah kar lī aur nek ‘amal kiyā to us ne Allāh kī ṭaraf (woh) rujū‘ kiyā jo rujū‘ kā ḥaq thā.

[24] Aur jis Din (Allāh) unheṅ pukāregā to woh farmā’egā: Tum ne Paiġham-baroṅ ko kyā jawāb diyā thā? To un par us Din ḳhabreṅ poshīdah ho jā’eṅgī so woh ek dūsre se pūçh (bhī) nah sakeṅge. Lekin jis ne taubah kar lī aur īmān le āyā aur nek ‘amal kiyā to yaqīnan woh falāḥ pāne wāloṅ meṅ se hogā.

[25] Āp farmā dījiye: Ae mere woh bando! Jinhoṅ ne apnī jānoṅ par ziyādatī kar lī hai, tum Allāh kī raḥmat se māyūs nah honā, be-shak Allāh sāre gunāh mu‘āf farmā detā hai, Woh yaqīnan baṛā Baḳhshne wālā, bŏhat Raḥm farmāne wālā hai. Aur tum apne Rab kī ṭaraf tauba-o inābat iḳhtiyār karo aur Us ke iṭā‘at-guzār ban jā’o qabl is ke keh tum par ‘aẕāb ā jā’e phir tumhārī ko’ī madad nahīṅ kī jā’egī.

[26] Ae īmān wālo! Tum Allāh ke ḥuẕūr rujū‘e kāmil se ḳhāliṣ taubah kar lo, yaqīn hai keh tumhārā Rab tum se tumhārī ḳhaṭā’eṅ daf‘a farmā degā aur tumheṅ bihishtoṅ meṅ dāḳhil farmā’egā jin ke nīche se năhreṅ rawāṅ haiṅ jis Din Allāh (Apne) Nabī (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) ko aur un ahle īmān ko jo un kī (ẓāhirī yā bāṭinī) ma‘īyat meṅ haiṅ ruswā nahīṅ karegā, un kā nūr un ke āge

aur un ke dā’īṅ ṭaraf (raushanī detā huwā) tezī se chal rahā hogā woh ‘arẓ karte hoṅge: Ae hamāre Rab! Hamārā nūr hamāre liye mukammal farmā de aur hamārī maġhfirat farmā de, be-shak Tū har chīz par baṛā Qādir hai.

[27] Be-shak jin logoṅ ne Momin mardoṅ aur Momin ‘auratoṅ ko aẕīyat dī phir taubah (bhī) nah kī to un ke liye ‘aẕābe Jahannam hai aur un ke liye (bil-ḳhuṣūṣ) āg meṅ jalne kā ‘aẕāb hai.

[28] Jab Allāh kī madad aur fatḥ ā pahŏṅche. Aur Āp logoṅ ko dekh leṅ (keh) woh Allāh ke Dīn meṅ jauq dar jauq dāḳhil ho rahe haiṅ. To Āp (tashakkuran) apne Rab kī ḥamd ke sāth tasbīḥ farmā’īṅ aur (tawāẓu‘an) Us se istiġhfār kareṅ, be-shak woh baṛā hī Taubah qubūl farmāne wālā (aur mazīd raḥmat ke sāth Rujū‘ farmāne wāle wālā) hai.

al-Ḥadīṯh

20/1. **Ḥaẓrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Banī Isrā’īl meṅ ek shaḳhṣ thā jis ne ninnānwe qatl kiye the aur phir mas’alah pūçhne niklā thā (keh us kī taubah qubūl ho saktī yā nahīṅ). Woh ek Rāhib ke pās āyā aur us se pūçhā: Kyā: (is ke liye) tuabah kī ko’ī gunjā’ish hai? Rāhib ne jawāb diyā: Nahīṅ. Us ne Rāhib ko bhī qatl kar diyā. Woh phir (qubūlīyate taubah ke bāre meṅ) pūçhne lagā: To ek shaḳhs ne kahā: Fulāṅ fulāṅ bastī meṅ jā’o (jahāṅ nek log răhte haiṅ). Us ne us bastī wāloṅ kī ṭaraf safar kā āġhāz hī kiyā thā keh use maut ā ga’ī. Raḥmat aur ‘aẕāb ke firishte us ke bāre jhagaṛne lage (keh kaun is kī rūḥ le jā’e). Pas at ne us bastī ko (jahāṅ woh taubah karne ke liye jā rahā thā) ḥukm diyā keh us kī mayyit ke

qarīb ho jā’e aur dūsrī bastī ko (jahāṅ se niklā thā) ḥukm diyā keh is kī mayyit se dūr ho jā’e. Phir Allāh Taʻālá ne firishtoṅ se farmāyā: Donoṅ bastiyoṅ ke dar-miyān fāṣile kī paimā’ish karo (jis ṭaraf kā fāṣilah kam ho us shaḳhṣ ko us bastī ke răhne waloṅ ke ḥisāb meṅ ḍāl do). Aur jab fāṣilah nāpā gayā to us bastī ko (jahāṅ woh taubah karne jā rahā tha) ek bālisht mayyir se ziyādah qarīb pāyā gayā to us kī maġhfirat kar dī ga’ī.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ʻalaih hai.

21_22/2. **Ḥaẕrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab Allāh Taʻālá kā ko’ī bandah us kī bār-gāh meṅ taubah kartā hai to Allāh Taʻālá ko is (shaḳhṣ ke taubah klarne) par us (shaḳhṣ) se (bhī) ziyādah ḳhușhī hotī hai jo jaṅgal meṅ apnī sawārī par jā’e aur (wahāṅ) sawārī us se gum ho jā’e aur usī sawārī par us ke khāne pīne kī chīzeṅ hoṅ. Woh us (sawārī ke nah milne) se māyūs ho kar ek darḳht ke pās ā’e aur us ke sā’e meṅ leṭ jā’e. Jis waqt woh sawārī se māyūs ho kar leṭā ho to achānak (kahīṅ se) woh sawārī us ke pās ā kharī ho. Woh us kī mahār pakaṛ le, phir ḳhușhī kī shiddat se yeh kăh baiṭhe: Ae Allāh! Tū merā bandah hai aur maiṅ terā Rab huṅ’. Yaʻnī woh shiddate masarrat kī waj·h se ġhalatī kar jā’e.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ʻalaih hai aur maẕkūrah alfāẕ Muslim ke haiṅ.

(22) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Barā’ bin ʻĀzib raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum us shaḳhṣ kī ḳhușhī ke mutaʻalliq kyā kăhte ho jis kī ūṅṭnī kisī sunsān jaṅgal meṅ

apnī nakel kī rassī khaiṅchtī hū'ī nikal jā'e. Jis sar-zamīn meṅ khāne pīne kī ko'ī chīz nah ho aur us ūṅṭnī par us ke khāne pīne kī chīzeṅ ladī hoṅ, woh shaḳhṣ us ūṅṭnī ko ḍhūṅḍ ḍhūṅḍ kar thak jā'e, phir woh ūṅṭnī ek darḳht ke tane ke pās se guzre aur us kī mahār us tane meṅ aṭak jā'e aur us shaḳhṣ ko woh uṅṭnī us tane meṅ aṭkī hū'ī mil jā'e. Ham ne 'arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Woh bŏhat ziyādah ḳhụsh hogā. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Suno! Ba-Ḳhudā, Allāh Ta'ālá apne bande kī taubah par us shaḳhṣ kī sawārī ke (milne kī) bah nisbat ziyādah ḳhụsh hotā hai.

Yeh Ḥadīs̠ muttafaq 'alaih hai aur alfāẓ Muslim ke hain.

23/3. **Ḥaẓrat Ka'b nin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu (us wāqe'e ke muta'alliq) riwāyat karte haiṅ** keh jab woh ġhazwa'e Tabūk se pīçhe răh ga'e the. Unhoṅ ne bayān farmāyā: (taubah qubūl hone ke ba'd) jab maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī bār-gāh meṅ ḥāẓir ho kar salām 'arẓ kiyā to Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kā ruḳhe anwar ḳhụshī se jagmagā rahā thā aur Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam jab bhī masrūr hote to Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kā chehra'e mubārak yūṅ nūr bār ho jātā thā jaise woh chāṅd kā ṭukṛā ho. Ham Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke chehra'e anwar hī se us (ḳhụshī) kā andāzah kar liyā karte the.

Yeh Ḥadīs̠ muttafaq 'alaih hai.

24_28/4. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ:** Maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā: Ḳhudā kī qasam, maiṅ rozānah sattar

martabah se ziyādah bār-gāhe Ḳhudānwadī meṅ istiġhfār aur taubah kartā hūṅ.

Ise Imām Buḳhārī, Aḥmad aur Nasā’ī ne riwāyat kiyā hai.

[25] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat (‘Abd Allāh) bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte** haiṅ keh ham ginā karte the keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ek majlis ke andar sau martabah farmāte: Ae Rab! Mujhe baḳhsh de aur merī taubah qubūl farmā, be-shak tū taubah qubūl farmāne wālā, raḥm farmāne wālā hai.

Ise Imām Aḥmad ne, Abū Dāwūd ne maẕkūrah alfāẓ meṅ aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

[26] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Ḥuḏhayfah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ:** Maiṅ apne ăhle ḳhānah se mŏḥtāṭ guftugū nahīṅ kiyā kartā thā, so maiṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mujhe ḍar hai keh merī zabān mujhe Dozaḳh meṅ nah le jā’e. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum Allāh Ta‘ālá se istiġhfār kyūṅ nahīṅ karte? Be-shak maiṅ to rozānah sau martabah istiġhfār kart ā hūṅ.

Ise Imām Aḥmad aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ṣaḥīḥul-isnād hai.

[27] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Sa‘īd bin Abī Burdah apnī sanad ke sāth apne dādā se bayān karte haiṅ** keh hamāre hāṅ Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam tashrīf lā’e

aur ham sabhī baiṭhe huwe the. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Maiṅ har ṣubḥ lāziman sau martabah istiġhfār kartā hūṅ.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah, Nasā’ī aur Ibn Ḥumayd ne riwāyat kiyā hai.

[28] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ:** Maiṅ āj tak kisī aise shaḳhṣ ke pās nahīṅ baiṭhā jo Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se baṛh kar istiġhfār karne wāla ho.

Ise Imām Aḥmad ne ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

29/5. **Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne apne Rabbe Karīm se riwāyat karte huwe bayān farmāyā: Ek bande ne gunāh kiyā aur kahā: Ae Allāh! Mere gunāh baḳhsh de. Allāhu tabārak wa-Ta‘ālá ne farmāyā: Mere bande ne gunāh kiyā hai aur us ko yaqīn hai keh us kā Rab gunāh mu‘āf bhī kartā hai aur gunāh par giraft bhī kartā hai. Phir do-bārah bandah gunāh kartā hai aur kăhtā hai: Ae mere Rab! Mera gunāh mu‘āf kar de. Allāhu tabārak wa-Ta‘ālá farmātā hai: Mere bande ne gunāh kiyā hai aur us ko yaqīn hai keh us kā Rab gunāh mu‘āf bhī kartā hai aur gunāh par giraft bhī kartā hai. Woh bandah phir gunāh kartā hai aur kăhtā hai: Ae mere Rab! Mere gunāh mu‘āf kar de. Allāh Ta‘ālá farmatā hai: Mere bande ne gunāh kiyā hai aur us ko yaqīn hai keh us kā Rab gunāh mu‘āf bhī kartā hai aur gunāh par mu’āḳhaẕah bhī kartā hai. Tum jo chāho ‘amal karo, maiṅ ne tumhārī maġhfirat kar dī. (Rāwiye Ḥadīs̱) ‘Abd al-A‘lá ne

kahā: Mujhe yād nahīṅ keh Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne tīsrī yā chauthī bār yeh farmāyā thā: Tum jo chāho karo.

Ise Imām Muslim, Aḥmad aur Nasā'ī ne riwāyat kiyā hai.

30_33/6. **Imām Abū Ḥanīfah** ne ʻAbd al-Karīm bin Maʻqil ke wāsṭe se Sayyidunā ʻAbd Allāh bin Masʻūd raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāyat kiyā hai keh be-shak Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: (Gunāh par) nādim honā hī taubah hai.

Ise Imām Abū Ḥanīfah aur Aḥmad ne riwāyat kiyā hai.

(31) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Anas raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ** keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Har insān ḳhaṭā-kār hai aur beh-tarīn ḳhaṭā-kār woh haiṅ jo (ḳhaṭā ke baʻd) taubah karne wāle haiṅ.

Ise Imām Aḥmad, Tirmidhī ne maẕkūrah alfāẓ meṅ aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai aur Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh hadīs̱ ṣaḥīḥul-isnād hai.

(32) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ:** Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jis ne istiġhfār kiyā (goyā) usne gunāh par iṣrār nahīṅ kiyā agar-cheh ek din meṅ sattar bār (us kām kā) iʻādah kare.

Ise Imām Abū Dāwūd aur Tirmidhī ne riwāyat kiyā hai.

(33) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat ʻAbd Allāh (bin Masʻūd) raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu

'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Gunāh se (sachchī) taubah karne wālā us shaḳhṣ kī mānand hai jis ne ko'ī gunāh kiyā hī nah ho.

Ise Imām Ibn Mājah, Ṭabarānī aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai. Imām Hay<u>th</u>amī ne farmāyā: Is ke rijāl ṣaḥīḥ Ḥadī<u>s</u> ke rijāl haiṅ.

34_35/7. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Momin jab ko'ī gunāh kartā hai to us ke dil par ek siyāh nishān ban jātā hai, phir agar woh taubah kar le aur (gunāh se) haṭ jā'e aur istiġhfār kare to us kā dil ṣāf kar diyā jātā hai. (Lekin) agar woh ḍaṭā rahe aur ziyādah (gunāh) kare to yeh nishān baṛhtā jātā hai, yahāṅ tak keh us ke (pūre) dil ko apnī lapeṭ meṅ le letā hai aur yehī woh 'al-rān' (zaṅg) hai jis kā <u>z</u>ikr Allāh Ta'ālá ne apnī Kitab (Qur'ān Majī) meṅ farmāyā hai: ﴿كَلَّا بَلْ ۜ رَانَ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ مَّا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ۝﴾ '(Aisā) hargiz nahīṅ bal-keh (ḥaqīqat yeh hai keh) un ke diloṅ par un a'māle (bad) kā zaṅg chaṛh gayā hai jo woh kiyā karte the (is liye Āyateṅ un ke dil par a<u>s</u>ar nahīṅ kartīṅ).'.

Ise Imām Aḥmad aur Tirmi<u>dh</u>ī ne, Ibn Mājah ne ma<u>z</u>kūrah alfāẓ ke sāth aur Nasā'ī ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmi<u>dh</u>ī ne farmāyā: Yeh Ḥadī<u>s</u> ḥasan ṣaḥīḥ hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadī<u>s</u> Imām Muslim kī sharā'iṭ par ṣaḥīḥ hai.

(35) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Lohe kī ṭarh diloṅ kā bhī

ek zaṅg hai aur us kā ṣaiqal (ya‘nī ṣafā’ī aur chamak) istiġhfār hai.

Ise Imām Ṭabarānī aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

Imām ‘Abd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se marwī hai: Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Be-shak yeh qulūb bhī zaṅg-ālūd ho jāte haiṅ aur be-shak un kī jilā’ aur chamak Qur’ān Majīd kā paṛhnā, maut ko yād karnā aur majālise ẕikr-o wa‘ẓ meṅ ḥāẓir honā hai.

36/8. **Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbāṣ raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo shaḳhṣ pābandī ke sāth istiġhfār kartā hai, Allāh Ta‘ālá us ke liye har ġham se najāt aur har mushkil se nikalne kā rāstah banā detā hai aur use wahāṅ se rizq detā hai jahāṅ se us ke wăhm-o ḳhayāl meṅ bhī nahīṅ hotā.

Ise Imām Aḥmad, Abū Dāwūd ne maẕkūrah alfāẓ meṅ aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīṡ ṣaḥīḥul-isnād hai.

Imām Ja‘far Ṣādiq ne farmāyā: Jis ko rizq taṅgī aur tāḳhir se mile, use kaṡrat istiġhfār karnā chāhiye.

Ise Imām Sha‘rānī ne ‘al-Ṭabaqāti al-kubrá’ meṅ bayān kiyā hai.

37/9. **Ḥaẓrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Shayṭān ne (bār-gāhe Ilāhī meṅ) kahā: (Ae Allāh!) mujhe

terī ‘izzat kī qasam! Maiṅ tere bandoṅ ko jab tak un kī rūḥeṅ un ke jismoṅ meṅ bāqī raheṅgī, gum-rāh kartā rahūṅgā. Allāh Ta‘ālá ne farmāyā: Mujhe apnī ‘izaat aur jalāl kī qasam! Jab tak woh mujh se baḳhshish māṅgte raheṅge maiṅ unheṅ baḳhshtā rahūṅgā.

Ise Imām Aḥmad, Abū Ya‘lá aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ṣaḥīḥul-isnād hai.

38/10. **Ḥaẓrat Abū D̠h̠arr raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá farmātā hai: Ae mere bando! Tum sab gunah-gār ho, magar jis ko maiṅ măḥfūẓ rakhūṅ. So mujh se maġhfirat ṭalab karo maiṅ tumheṅ baḳhsh dūṅgā aur tum meṅ se jise ma‘lūm haikeh maiṅ baḳhshne par qādir hūṅ, to woh mujh se baḳhshish māṅge maiṅ use apnī qudrat se baḳhsh dūṅgā, aur mujhe is kī ko’ī parwā nahīṅ (ya‘nī mujhe us ke kas̱rate gunāh kī ko’ī parwā nahīṅ, maiṅ taubah dekhtā hūṅ keh woh mujhe Ġhaffār samajh kar merī bārgāḥ meṅ ḥāẓir huwā hai).

Ise Imām Aḥmad, Tirmid̠h̠ī aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

Imām Zuhrī se Allāh ‘azza wa-jalla ke is farmān - ﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَخُوْنُوا اللّٰهَ وَ الرَّسُوْلَ وَ تَخُوْنُوْٓا اَمٰنٰتِكُمْ وَ اَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ﴾ [al-Anfāl, 8/27] ‘Ae īmān wālo! Tum Allāh aur Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) se (un ke ḥuqūq kī adā’egī meṅ) ḳhiyānat nah kiyā karo aur nah āpas kī amānatoṅ meṅ ḳhiyānat kiyā karo ḥāl-āṅ-keh tum (sab ḥaqīqat) jānte ho.’ - ke bāre meṅ marwī hai keh yeh Āyat Ḥaẓrat Abū Lubābah ke bāre meṅ nāzil hū’ī. Jab Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne unheṅ Banū Qurayẓah kī ṭaraf bhejā thā to unhoṅ ne

apne ḥalq kī ṭaraf ishārah karte huwe un (Banū Qurayẓah ko qatl kiye jāne (ke faiṣalah) kī ḳhabar de dī thī. (Is ḳhiyānat par jab shadīd nadāmat hū’ī to) Abū Lubābah ne kahā: Ba-Ḳhudā! Maiṅ nah kuçh khā’ūṅgā nah piyūnṅgā ḥattá keh maiṅ taubah kar lūṅ aur Allāh Ta‘ālá merī taubah qubūl bhī farmā le. Sāt din unhoṅ ne nah kuçh khāyā nah piyā āḳhir-kār be-hosh ho kar gir paṛe. Phir Allāh Ta‘ālá ne un kī taubah qubūl farmā lī. (Ḥaẓrat Abū Lubābah raḍiya Allāhu ‘anhu ne ḳhuḍ ko masjide Nabawī ke ek sutūn se bāṅdh rakhā thā). Unheṅ kahā gayā: Abū Lubābah! Terī taubah qubūl ho ga’ī. Unhoṅ ne kahā: Nahīṅ, Allāh kī qasam! Maiṅ ḳhuḍ ko nahīṅ kholūṅgā jab tak keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam mujhe ḳhuḍ nah kholeṅ. Chunāṅcheh Ḥuẓūr ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam tashrīf lā’e aur apne daste mubārak se unheṅ khol diyā. Phir Abū Lubābah ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! yeh bhī merī taubah kā hiṣṣah hai keh maiṅ apnā ḳhāndānī ghar çhoṛtā hūṅ jis meṅ răhte huwe mujh se yeh gunāh sar-zad huwā, aur maiṅ apnā sārā māl Allāh kī rāh meṅ ṣadaqah kartā hūṅ.

39_40/11. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Be-shak Allāh ‘azza wa-jalla Jannat meṅ nek bande ke darajāt baland farmātā hai. Woh ‘arẓ kartā hai: Mujhe yeh in‘āmāt kaise? Allāh Ta‘ālá farmātā hai: Yeh (tumhāre darajāt kī balandī) tumhārī aulād kī tumhāre liye ṭalabe maġhfirat ke bā‘is hai.

Ie Imām Aḥmad aur Ṭabarānī se riwāyat kiyā hai. Imām Haythamī ne kahā hai: Ise Aḥmad aur Ṭabarānī ne ‘al-Mu‘jam al-

awsaṭ’ meṅ riwyātkiyā hai, aur in donoṅ ke rijāl Ḥadīs̱e ṣaḥīḥ ke rijāl haiṅ.

(40) **Ek aur riwāyat meṅ haiṅ Ḥaz̤rat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Kisī shaḳhṣ kā Jannat meṅ darjah baland kiyā jā’egā to woh kahegā: Yeh kaise huwā? Kahā jā’egā: Tere beṭe kī tere liye istiġhfār kī waj·h se (terā darjah baland kiyā gayā).

Ise Imām Ibn Mājah aur Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai.

41_45/12. Ḥaz̤rat Abū Mūsá Ashʿarī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Ḥuz̤ūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam yeh du‘ā māṅgā karte the: ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي. اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطَايَايَ وَعَمْدِي وَجَهْلِي وَهَزْلِي وَكُلُّ ذٰلِكَ عِنْدِي. اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ وَأَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ ‘Ae Allāh! Mere har muʿāmale meṅ merī ḳhaṭā, ġhaflat aur isrāf ko muʿāf farmā de, jise to mujh se ziyādah jāntā hai. Ae Allāh! Merī ḳhaṭā’eṅ muʿāf farmā de ḳhwāh dānishtah hoṅ yā nā-dānishtah yā haṅsī maz̲āq meṅ kī ga’ī hoṅ kyūṅ-keh woh sab merī jānib se haiṅ. Ae Allāh! Maiṅ ne jo păhle kiyā aur jo baʿd meṅ karūṅ, jo çhupāyā aur jo z̤āhir kiyā, sab kuçh muʿāf farmā de. Tū hī Awwal, Tū hī Āḳhir hai aur Tū har chīz par Qādir hai’.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

(42) **Ek riwāyat meṅ Ḥaz̤rat Abū Saʿīd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Ḥuz̤ūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo shaḳhṣ bistar par jāte waqt yeh kalimāt - ﴿أَسْتَغْفِرُ اللهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ﴾ ‘Allāh Taʿālá se baḳhshish chāhtā hūṅ jis ke siwā ko’ī maʿbūd

nahīṅ woh zindah qā’em rakhne wālā hai maiṅ us kī ṭaraf rujū‘ kartā hūṅ’. - Tīn martabah kahe, Allāh Ta‘ālá us ke gunāh baḳhsh detā hai agar-cheh woh samandar kī jhāg, darḳhtoṅ ke pattoṅ, ret ke ḍher ke zarrāt aur dunyā ke dinoṅ ke bar-ā-bar hoṅ.

Ise Imām Aḥmad ne aur Tirmiḏhī ne mazkūrah alfāẓ meṅ riwāyat kiyā hai.

(43) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat ‘Abd Allāh raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam aksar auqāt in kalimāt kā wird kiyā karte the: ﴿سُبْحَانَكَ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي﴾ ‘Ae hamāre Rab! Tū pāk hai aur har ta‘rīf tere lā’iq hai. Ae Allāh! Hameṅ baḳhsh de’. Rāwī bayān karte haiṅ keh jab Āyat ﴿إِذَا جَآءَ نَصْرُ اللهِ وَالْفَتْحُ﴾ ‘Jab Allāh kī madad aur fatḥ ā pahŏṅche’ nāzil hū’ī to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne ‘arẓ kiyā: ﴿سُبْحَانَكَ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي، إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ ‘Ae hamāre Rab! Tū pāk hai aur har ta‘rīf tere lā’iq hai. Ae Allāh! Hameṅ baḳhsh de, be-shak tū bŏhat Taubah qubūl farmāne wālā aur Raḥm farmāne wālā hai’.

Ise Imām Aḥmad, Abū Ya‘lá aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne kahā hai keh yeh Ḥadīs ṣaḥīḥul-isnād hai.

(44) Ek riwāyat meṅ Sayyidah ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā bayān farmātī haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne chāsht adā farmā’ī, phir sau martabah yeh du‘ā farmā’ī: ﴿اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي، وَتُبْ عَلَيَّ، إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الْغَفُوْرُ﴾ ‘Ae Allāh merī maġhfirat farmā, mujh par naẓare raḥmat farmā,

be-shak tū bŏhat ziyādah taubah qubūl karne wālā aur bŏhat maġhfirat farmāne wālā hai’.

Ise Imām Nasā’ī ne, aur Buķhārī ne ‘al-Adab al-mufrad’ meṅ riwāyat kiyā hai.

[45] Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẕrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā hī bayān farmātī haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam (yeh du‘ā) kiyā karte the‘ ﴿اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِيْنَ إِذَا أَحْسَنُوْا اسْتَبْشَرُوْا وَإِذَا أَسَاءُوا اسْتَغْفَرُوْا﴾ ‘Ae Allā! Mujhe un logoṅ meṅ se banā de jo nekī kareṅ to ķhụsh hoṅ aur ķhaṭā kar baiṭheṅ to istiġhfār kareṅ’.

Ise Imām Aḥmad ne ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

46_48/13. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo shaķhṣ maġhrib se sūraj ṭulū‘ hone (ya‘nī ās̱āre Qiyāmat numūdār hone) se păhle păhle taubah kare legā, Allāh Ta‘ālá us kī taubah qubūl farmā’egā.

Ise Imām Muslim, Aḥmad aur Nasā’ī ne riwāyat kiyā hai.

[47] Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat (‘Abd Allāh) bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Yaqīnan Allāh Ta‘ālá us waqt tak bande kī taubah qubūl farmātā hai jab tak keh us ke ḥalq se ġharġhar kī āwāzeṅ nahīṅ ātīṅ (ya‘nī us par maut ke waqt ta taubah kā darwāzah khulā huwā hai).

Ise Imām Aḥmad ne, Tirmidhī ne mazkūrah alfāẓ meṅ aur Ibn Mājh ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs ḥasan ġharīb hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs ṣaḥīḥul-isnād hai.

[48] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat (ʻAbd Allāh) bin Masʻūd raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jannat ke āṭh darwāze haiṅ, sāt darwāze band haiṅ aur ek darwāzah taubah ke liye us waqt tak khulā hai jab tak sūraj us (maġhrib kī) ṭaraf se ṭulūʻ nahīṅ hotā (yaʻnī āwāre Qiyāmat numūdār hone se qabl tak taubah qubūl kī jā'egī).

Ise Imām Abū Yaʻlá, Ḥākim aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

Mā ruwiya ʻani al-Ṣaḥābaṫi wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Allāh Taʻālá ne Sayyidunā Dāwūd ʻalayhi al-salām kī ṭaraf Waḥyi kī keh agar woh log mujh se muṅh moṛ lete haiṅ, yeh jān leṅ keh maiṅ un (kī tabah) kā kaise inteẓār kar rahā hūṅ aur un par kaise mehrbānī karne wāla hūṅ aur un kī maʻṣīyat kāriyoṅ ke tark karne ko kitnā pasand kartā hūṅ to woh mere (sāth mulāqāt ke) shauq meṅ mar jā'eṅ aur un ke (jismoṅ ke) joṛ merī maḥabbat kī waj·h se alag ho jā'eṅ. Ae Dāwūd! Merā yeh irādah un logoṅ ke mutaʻalliq hai jo mujh se muṅh moṛte haiṅ, to jo log merī ṭaraf āte haiṅ un ke bāre meṅ merā irādah kaisā hogā?

Ise Imām Qushayrī ne ʻal-Risālahʼ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ne bayān farmāyā: Kas̱rat se taubah karne wāloṅ ke pās baiṭhā karo kyūṅ-keh un ke dil nihāyat hī narm hote haiṅ.

Ise Imām Aḥmad ne ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Ta‘ajjub hai us shaḳhṣ par jo halāk ho jātā hai ḥāl-āṅ-keh najāt (kā rāstah) us ke pās maujūd hai. ‘Arẓ kiyā gayā: Woh (najāt kā rāstah) kyā hai? Āp raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Istiġhfār. Āp farmāyā karte the: Allāh Ta‘ālá us bande ko istiġhfār (taubah) kī taufīq nahīṅ detā jise woh ‘az̲āb denā chāhtā hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Ḥaẓrat Abū D̲h̲arr raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Kyā āp logoṅ kā mushāhadah karte haiṅ keh un meṅ se aks̱‘Abd al-Raḥmān ḳhair par nahīṅ siwā’e muttaqī aur taubah karne wāloṅ ke.

Ise Imām Abū Nu‘aym ne ‘Ḥilyatu al-Awliyā’’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Qatādah kā farmān hai: Qur’āne Majīd tumheṅ tumhārī bīmārī se bhī āgāh kartā hai aur tumhāre liye dawā’ bhī tajwīz kartā hai. Tumhārī bīmārī tumhāre gunāh haiṅaur tumhārī dawā’ kas̱rate istiġhfār hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Dhū al-Nūn al-Miṣrī ne farmāyā: Taubah kī ḥaqīqat yeh hai keh zamīn apnī faraḳhī ke bā-wujūd tumhāre liye is qadr taṅg ho jā’e keh tumheṅ (kahīṅ) qarār ḥāṣil nah ho, phir (yeh ḥāl ho jā’e keh) tumhārā nafs bhī tum par taṅg ho jā’e.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Dhū al-Nūn al-Miṣrī ne farmāyā: Gunāh se bāz ā’e ba-ġhair taubah karnā jhūṭe logoṅ kī taubah hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Dhū al-Nūn al-Miṣrī se taubah kī nisbat pūçhā gayā to unhoṅ ne farmāyā: ‘Awām kī taubah gunāhoṅ se hotī hai aur ḳhawāṣ kī taubah ġhaflat se.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Yaḥyá bin Mu‘ādh al-Rāzī ne farmāyā: Taubah ke ba‘d kī ek laġhzish taubah se pǎhlī kī sattar laġhzishoṅ se bad-tar hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ibrāhīm bin Bashshār jo keh Imām Ibrahīm bin Ad·ham ke ḳhādim the, bayān karte haiṅ: Maiṅne (Ḥaẓrat Ibrāhīm bin Ad·ham kī ḳhidmat meṅ) ‘arẓ kiyā: Ae Abū Isḥāq! Āp ke ibtedā’ī ahwāl kaise the keh ab Āp (sulūk-o ma‘refat kī dunyā meṅ) aise (a‘lá maqām par fā’iz) ho ga’e? Āp ne farmāyā: Beh-tar hai keh is ke ‘ilāwah ko’ī aur bāt kar lo, maiṅ ne kahā: Bāt to Āp ṭhīk farmā rahe haiṅ Allāh Āp par raḥmat farmā’e, lekin Āp mujhe batā’eṅ, shāyad Allāh Ta‘ālá hameṅ kisī din is bāt se

naf‘a baḳshe, maiṅ ne do-bārah un se yehī sawāl kiyā to unhoṅ ne kahā: Afsos hai tujh par! Allāh (kī Ẕāt) meṅ mashġhūl ho jā, phir maiṅ ne tīsrī bār un se pūçhā, aur maiṅ ne kahā: Ae Abū Isḥāq! Agar Āp munāsib samjheṅ to (bayān kar deṅ).

Unhoṅ ne farmāyā: Mere wālid Āhle Balḳh meṅ se the aur woh Ḳhurāsān ke bādshāhoṅ aur ḳhuṣh-hāl (ḥukmarānoṅ) meṅ se the. Hameṅ shikār bŏhat pasand thā. Ek din maiṅ apne ghoṛe par sawār ho kar (shikār ke liye) niklā, mera kuttā bhī mere sāth thā. Usī daurān maiṅ ek ḳhargosh yā lomṛī (jhāṛī se) nikal kar bhāgā, maiṅ ne (us shikār ko pakaṛne ke liye) ghoṛe ko eṛ lagā’ī to apne pīçhe se ek āwāz sunī: Tujhe is kām ke liye paidā kiyā gayā hai nah tujhe is kām kā ḥukm diyā gayā hai. Maiṅ ne ruk kar dā’eṅ bā’eṅ dekhā lekin kisī ko nah pāyā. Maiṅ ne kahā: Allāh Ta‘ālá Iblīs par la‘nat bheje (ya‘nī yeh āwāz shāyad us kī ṭaraf se thī). Maiṅ ne do-bārah ghoṛe ko eṛ lagā’ī, lekin păhle se bhī ziyādah baland āwāz sunī: Ae Ibrahīm! Tujhe is kām ke liye nahīṅ paidā kiyā gayā, aur nah hī is kām kā ḥukm diyā gayā hai. Maiṅ phir ruk kar dā’eṅ bā’eṅ dekhne lagā lekin mujhe ko’ī naẓar nah āyā. Maiṅ ne phir kahā: Allāh Ta‘ālá Iblīs par la‘nat kare, phir maiṅ ne ghoṛe ko eṛ lagā’ī, to maiṅ ne apne ghoṛe kī zīn ke ubhre huwe ḥiṣṣe se āwāz sunī: Ae Ibrāhīm! Tujhe is kām ke liye nahīṅ paidā kiyā gayā, aur nah hī us kām kā ḥukm diyā gayā hai. Ab maiṅ ruk gayā aur maiṅ ne kahā: (Ae Allāh!) maiṅ terī ṭaraf palāṭ āyā, maiṅ terī ṭaraf palaṭ āyā, mere pās Rabbu al-‘ālamīn kī ṭaraf se ḍarāne wālā ā gayā, Allāh kī qasam! Maiṅ āj ke ba‘d Allāh Ta‘ālá kī nā-farmānī nahīṅ karūṅgā. Pas maiṅ apne ghar wā-pas āyā, aur

apne ghoṛe se alag ho gayā (yaʻnī taʻayyushāt aur shikār çhoṛ diyā). Phir maiṅ apne wālid ke charwāhoṅ ke pās ā gayā. Un se ek jubbah aur ek chādar le lī aur apnā libāse fāḳhirah utār kar use de diyā. Is ke baʻd maiṅ ne (ṣulahā' wa 'urafā' kī ṣuḥbat se mustafīd hine aur fuyūẕāt sameṭne ke liye) 'Irāq kā ruḳh kar liyā.

Ise Imām Abū Nuʻaym ne 'Ḥilyaṫu al-Awliyā'' meṅ riwāyat kiyā hai aur Ibn Qudāmah ne 'Kitābu al-Tawwābīn' meṅ ẕikr kiyā hai.

Imām ʻAlī bin Ḳhashram bayān karte haiṅ: Mujhe Imām Fuḍayl bin ʻIyāḍ ke paṛosiyoṅ meṅ se kisī shaḳhṣ ne batāyā keh Fuḍayl bin ʻIyāḍ tanḥā ḍākah-zanī karte the. Ek rāt woh ḍākah ḍālnne kī ġharaẕ se nikle, achānak ḳhuḍ ko ek qāfile ke pās pāyā jo rāt ke waqt hī Āp tak pahŏṅchā thā. Un meṅ se kisī dūsre ne kahā: (rāt se) haṭ kar us gā'oṅ kī ṭaraf chaleṅ, kyūṅ-keh is rāste meṅ Fuḍayl nāmī maʻrūf ḍākū răhtā hai. Rāwī bayān karte haiṅ keh Fuḍayl yeh bāt sun kar kāṅp uṭhe, aur kahā: Ae log! Maiṅ hī Fuḍyal hūṅ, tum guzar jā'o, aur ba-Ḳhdā maiṅ āj ke baʻd koshish karūṅgā keh maiṅ kabhī bhī Allāh Taʻālá kī nā-farmānī nah karūṅ. Unhoṅ ne apne is kām (ḍākah-zanī) se taubah kar lī.

Ek aur ṭarīq se marwī hai keh Āp ne us rāt un kī mehmān-nawāzī kī aur kahā: Tumheṅ Fuḍayl se ko'ī ḳhaṭrah nahīṅ, phir Āp un ke liye khāne pīne kā inteẓām karne ke liye bāhar nikle to wahāṅ Qārī ko yeh tilāwat karte huwe sunā ﴿أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ﴾ 'Kyā īmān wāloṅ ke liye (abhī) woh waqt nahīṅ

āyā keh un ke dil Allāh kī yād ke liye riqqat ke sāth jhuk jā'eṅ'. Āp ne kahā: Kyūṅ nahīṅ, Ḳhudā kī qasam! Woh waqt ā chukā hai. Pas yeh (wāqe'ah) Āp kī taubah kī ibtedā' thī.

Ise Ibn Qudāmah ne 'Kitābu al-Tawwābīn' meṅ aur Ḳhaṭīb Baġhdādī ne 'Tārīḳh Baġhdād meṅ bayān kiyā hai.

Imām Muḥammad bin Ṣalt se marwī hai, woh bayān karte haiṅ: Maiṅ ne Bishr bin Ḥāri<u>th</u> (ya'nī Imām Bishr al-Ḥāfī) ko bayān karte huwe sunā jab-keh un se un ke mu'āmalah (sulūk-o taṣawwuf) kī ibtedā' ke bāre meṅ pūċhā gayā ke be-shak Āp kā nām logoṅ meṅ aise hī (mŏḥtaram) hai jaise kisī Nabī kā nām ho (us kī kyā waj·h hai)? Āp ne farmāyā: Yeh sarāsar faẓle Ilāhī hai, aur is faẕl ke bāre meṅ, maiṅ Āp ko batātā hūṅ. Maiṅ ek baṛā āwārah aur jhatthah (ya'nī ka<u>s</u>īr dostiyāṅ) rakhne wālā shaḳhṣ thā, ek din meṅ guzar rahā thā keh achānak mujhe rāstah meṅ kāġha<u>z</u> kā ek ṭukṛā naẓar āyā, use maiṅ ne uṭhā liyā. Maiṅ ne dekhā keh us par ﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ﴾ likhī hu'ī hai. Maiṅ ne use poṅċhā aur use (chūm kar) apnī jeb meṅ rakh liyā. Mere pās us din do dirham the, un ke 'ilāwah mere pās kuċh nah thā. Maiṅ 'iṭr-froshoṅ ke pās gayā, un do dirhamoṅ se maiṅ ne qīmtī 'iṭr ḳharīdā aur use kāġha<u>z</u> ke ṭukṛe par mal diyā. Us rāt maiṅ soyā to ḳhwāb dekhā. Goyā ko'ī kăhne wālā mujhe kăh rahā thā: Ae Bishr bin Ḥāir<u>th</u>! Tū ne rāste se hamārā nām uṭhāyā hai, aur use ḳhuṣhbū lagā'ī hai, to maiṅ ẕarūr bil-ẕarūr tumhāre nām ko dunyā wa Āḳhirat meṅ pākīzah kar dūṅgā. Phir aisā hī huwā.

Ise Imām Abū Nu‘aym ne ‘Ḥilyatu al-Awliyā’’ meṅ riwāyat kiyā hai aur Ibn Qudāmah ne ‘Kitābu al-Tawwābīn meṅ ẕikr kiyā hai.

Bayān kiyā jātā hai keh Imām Bishr al-Ḥāfī apne lăhw-o la‘b zamāne meṅ apne ghar meṅ the aur Āp ke pās āp ke chand sāthī bhī the jo sharāb pīne aur ḳhush-gappoṅ meṅ maṣrūf the. Un ke pās se ko’ī marde ṣāleḥ guzrā, u ne darwāze par dastak dī, to ek bāṅdī nikal kar bāhar ā’ī. Us nek shaḳhṣ ne (lauṅḍī se) pūçhā: Yeh ghar wālā ko’ī āzād shaḳhṣ hai yā ġhulām? Bāṅdī ne kahā: Āzād shaḳhṣ hai. Us ne kahā: Tū ne sach kahā, agar yeh ġhulām hotā to ‘ubūdīyat ya‘nī bandagī) ke ādāb se kām letā aur lăhw-o ṭarab ko çhoṛ detā. Bishr Ḥāfī ne un donoṅ kī bāteṅ sun leṅ aur naṅge pā’oṅ wa barăhnah sar jaldī se darwāze kī ṭaraf lapke, itne meṅ woh shaḳhṣ jā chukā thā. Āp ne bāṅdī se kahā: Afsos hai tujh par! Darwāze par tere sāth kaun bāteṅ kar rahā thā? Us ne jo kuçh huwā, unheṅ batā diyā. Āp ne pūçhā: Woh shaḳhṣ kis ṭaraf gayā hai? Bāṅdī ne kahā: Us ṭaraf. Chunāṅcheh Bishr us shaḳhṣ ke pīçhe chal paṛe yahāṅ tak keh use jā mile aur kahā: Ae mere Āqā! Āp wohī haiṅ jo darwāze par ruke aur bāṅdī se muḳhāṭib huwe? Unhoṅ ne kahā: Hāṅ. Āp ne kahā: Mujhe wohī bāt dŏhrā dījiye. Us shaḳhṣ ne wohī bāt dŏhrā dī. (Yeh sun kar) Ḥaẓrat Bishr Ḥāfī ne apne donoṅ ruḳhsār zamīn par ḳhāk-ālūd kiye (ya‘nī nadāmat aur afsos kā iẓhār kiyā) aur kahā: Bal-keh maiṅ ġhulām hūṅ, maiṅ ġhulām hūṅ. Phir woh naṅge pā’oṅ aur barahnah sar jidhar muṅh huwā, usī ṭaraf chal diye yahāṅ tak keh barahnah pā’ī se mash·hūr ho ga’e.

Ise Imām Ibn Qudāmah ne ‘Kitābu al-Tawwābīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Muḥammad ne farmāyā keh maiṅ ne Abū ‘Alī Rawd͟habārī se taubah ke bāre meṅ sawāl kiyā to unhoṅ ne farmāyā: (gunāhoṅ kā) e‘terāf, (ġhalaṭiyoṅ par) nadāmat aur (gunāhoṅ kā) tark karnā (taubah hai).

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqātu al-Ṣūfīyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Muṭarrif bin ‘Abd Allāh (Allāh ke ḥuẓūr du‘ā karte huwe) ‘arẓ karte: ﴾اَللّٰهُمَّ ارْضَ عَنَّا، فَإِنْ لَمْ تَرْضَ فَاعْفُ، فَإِنَّ الْمَوْلٰى قَدْ يَعْفُوْ عَنْ عَبْدِهِ، وَهُوَ عَنْهُ غَيْرُ رَاضٍ عَنْهُ﴿ ‘Ae Allāh! Ham se rāẓī ho jā. Agar Tū rāẓī nah ho to mu‘āf farmā de kyūṅ-keh kabhī Mālik rāẓī nah hone ke bā-wujūd bhī apne ġhulām ko mu‘āf kar detā hai’.

Ise Imām Sha‘rānī ne ‘al-Ṭabaqātu al-kubrá’ meṅ bayāṅ kiyā hai.

Imām Qushayrī bayān karte haiṅ keh kisī ṣūfī kā qaul hai keh jhūṭe logoṅ kī taubah un kī zabān kī nok par hotī hai, ya‘nī woh ṣirf (zabān se) astaġhfirullāh kăhne par hī iktefā’ karte haiṅ (dar-ḥaqīqat un ke dil taubah wa istiġhfār se ḳhālī hote haiṅ).

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Qushayrī bayān karte haiṅ keh ek shaḳhṣ ne Ḥaẓrat Rābi‘ah ‘Adwīyah Baṣrīyah se kahā: Maiṅ ne bŏhat se gunāh aur mu‘āṣī kiye haiṅ. Ab agar maiṅ taubah karūṅ to kyā Allāh Ta‘ālá mujhe mu‘āf farmā degā? Unhoṅ ne farmāyā: Aṣl

muʻāmalah yūṅ nahīṅ, bal-keh aṣl bāt yeh hai keh agar Allāhu tabārak wa-Taʻālá ne tujh par naẓare raḥmat farmā dī to tū (maqbūl) taubah kar legā (yaʻnī tujhe taubah karne kī taufīq naṣīb ho jā’gī).

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẕrat Rābiʻah ʻAdwīyah kā qaul hai: Hamārā istiġhfār bhī kas̱rate istiġhfār kā mŏḥtāj hotā hai (kyūṅ-keh hamārā istiġhfār ṣidq dil se nahīṅ hotā bal-keh is meṅ kotāhī aur be-dilī hotī hai jo istiġhfār keādāb ke ḳhilāf hai. Lehāẕā adabe istiġhār kī is ḳhilāf-warzī par bhī hameṅ kas̱rate istiġhfār kī ẕarūrat hai).

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ʻUlūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Abū ʻAbd Allāh al-Warrāq kā qaul hai: Agar tumhāre ūpar bārish ke qaṭroṅ aur samandar kī jhāg ke bar-ā-bar bhī gunāh hoṅ to unheṅ in shā’a Allāh tujh se miṭā diyā jā’egā (ba-sharṭe-keh) jab tū ḳhulūṣ dil ke sāth apne Rab se duʻā māṅgegā: ﴿اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْتَغْفِرُکَ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ تُبْتُ إِلَيْکَ مِنْهُ ثُمَّ عُدْتُ فِيْهِ، وَأَسْتَغْفِرُکَ مِنْ كُلِّ مَا وَعَدْتُکَ بِهِ مِنْ نَفْسِي وَلَمْ أُوْفِ لَکَ بِهِ، وَأَسْتَغْفِرُکَ مِنْ كُلِّ عَمَلٍ أُرِيْدُ بِهِ وَجْهَکَ فَخَالَطَهُ غَيْرُکَ، وَأَسْتَغْفِرُکَ مِنْ كُلِّ نِعْمَةٍ أَنْعَمْتَ بِهَا عَلَيَّ، فَاسْتَعَنْتُ بِهَا عَلٰى مَعْصِيَتِکَ، وَأَسْتَغْفِرُکَ يَا عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ أَتَيْتُهُ فِي ضِيَاءِ النَّهَارِ وَسَوَادِ اللَّيْلِ فِي مَلَأٍ أَوْ خَلَاءٍ وَسِرٍّ وَعَلَانِيَةٍ يَا حَلِيْمُ﴾ ‘Ae Allāh! Be-shak maiṅ Tujh se har us gunāh kī maġhfirat ṭalab kartā hūṅ jis se maiṅ ne taubah kī phir us gunāh meṅ do-bārah mulawwas̱ ho gayā, aur maiṅ Tujh se terī maġhfirat ṭalab kartā hūṅ har us chīz se jis kā maiṅ ne Tere sāth waʻdah kiyā aur woh waʻdah pūrā nah kar sakā, aur maiṅ har us ʻamal se Terī maġhfirat ṭalab kaartā

hūṅ jis se meṅ ne Terī riẓā kā irādah kiyā aur us meṅ Tere ‘ilāwah ko’ī aur bhī sharīk ho gayā, aur maiṅ Terī maġhfirat ṭalab kartā hūṅ har us ne‘mat se jo Tū ne mujhe ‘aṭā kī phir maiṅ ne us se Terī nā-farmānī meṅ madad lī, aur ae Ġhaib aur Ḥāẓir ko Jān·ne wāle! Maiṅ Terī maġhfirat ṭalab kartā hūṅ har us gunāh se jo maiṅ ne din kī raushnī yā rāt kī tārīkī meṅ kiyā, jalwat meṅ kiyā yā ḳhalwat meṅ kiyā, ç̣hup kar kiyā yā e‘lānīyah kiyā. Ae Ḥalīm (ḥilme ‘aẓīm ke Mālik) mujhe baḳhsh de’.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Ḥamānī bkh Imām Dāwūd al-Ṭā’ī kī taubah kī ibtedā’ kuç̣h yūṅ thī keh woh ek qabristān meṅ dāḳhil huwe aur wahān ek qabr ke pās kisī ‘aurat ko sunā jo yeh ash‘ār paṛh rahī thī:

Tū us waqt tak is qabr meṅ muqīm rahegā jab ta at apnī maḳhlūq ko do-bārah zindah nahīṅ kartā, tumhārī mulāqāt kī ko’ī ummīd nahīṅ, hālāṅ-keh tum qarīb ho.

Tum har din aur rāt bosīdah ho rahe ho. Jaise jaise tum bosīdah ho rahe ho waise waise tumheṅ bhulāyā jā rahā hai ḥāl-āṅ-keh tum (hamāre) pyāre dost ho!

Ise Imām Ibn Qudāmah ne ‘Kitābu al-Tawwābīn’ meṅ z̲ikr kiyā hai.

Ek zāhid ne bayān kiyā keh mujhe Imām Abū Ḥārith al-Awlāsī ne farmāyā: Kyā tū jāntā hai keh merī taubah kī ibtedā’

kaise hū’ī thī? Maiṅ ne kahā: Nahīṅ. Unhoṅ ne farmāyā: Maiṅ ek ḳhūb-rū jawān thā, jin dinoṅ maiṅ apnī ġhaflat kī zindagī guzār rahā, un dinoṅ maiṅ ne ek bīmār ko rāstah ke dar-miyān paṛā huwā dekhā, maiṅ us ke qarīb huwā aur kahā: Tujhe kisī chīz kī ḳhwāhish hai? Us ne kahā: Hāṅ, anār kī. Chunāṅcheh maiṅ us ke pās anār ke lar ḥāẓir huwā aur us ke sāmne rakh diyā, us ne nigāh merī ṭaraf uṭha’ī aur kahā: Allāh Ta‘ālá tujhe taubah naṣīb kare. Abhī shām nah hū’ī thī keh merā dil har lăhw-o la‘b se phir gayā aur mujhe ḳhaufe marg ne ā liyā, phir maiṅ ne har us chīz se apnī jān çhuṛālī jo mere pās thī, aur ḥaj ke irāde se nikal paṛā, pas maiṅ rāt ko chaltā thā aur din ko fitnah ke ḍar se çhup jātā thā. Ek rāt maiṅ chal rahā thā keh rāste meṅ kuçh log mile jo sharāb pī rahe the, jab unhoṅ ne mujhe dekhā to woh hawās-bāḳhtah ho ga’e aur mujhe baiṭhā liyā aur unhoṅ ne mujhe khānā aur sharāb pesh kī. Maiṅ ne kahā: Mujhe raf‘e ḥājat ke liye jānā hai. Unhoṅ ne mere sāth ek laṛkā bhejā tā-keh woh mujhe baitul-ḳhalā’ kā rāstah batā’e, jab maiṅ un se dūr ho gayā to maiṅ ne laṛke se kahā: Lauṭ ja’o! Kyūṅ-keh mujhe tum se sharm ā rahī hai. Woh wā-pas chalā gayā to maiṅ jaṅgal meṅ jā niklā aur achānak ek darinhdah ke pās pahŏṅch gayā, maiṅ ne du‘ā māṅgī: Ae mere Allāh! Maiṅ ne jo kuçh çhoṛā hai tū use jāntā hai, aur yeh bhī jāntā hai keh maiṅ ne kyūṅ çhoṛa hai. Pas tū is darande ke shar ko mujh se dūr kar de. Woh darandah wahāṅ se haṭ gayā, chunāṅcheh maiṅ Makkah pahŏṅch gayā aur wahāṅ un logoṅ se mulāqāt hū’ī jin se maiṅ ne istefādah kiyā, un logoṅ meṅ Ḥaẓrat Ibrāhīm bin Sa‘d ‘Alawī bhī the.

Ise Imām Ibn Qudāmah ne 'Kitābu al-Tawwābīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Abū al-Ḥasan al-Shādhilī ne farmāyā hai: Tum par istiġhfār lāzim hai agar-cheh ko'ī gunāh nah bhī kiyā ho. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke istiġhfār se naṣīḥat ḥāṣil karo ḥāl-āṅ-keh Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko Āp ke agloṅ piçhloṅ ke gunāhoṅ kī baḳhshish kī bashārat aur yaqīn ḥāṣil thā auryeh (istiġhfār kā ma'mūl) us 'aẓīm ma'sūm hastī ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kā mu'āmalah hai jis ne kabhī bhī kisī gunāh kā irtekāb nahīṅ kiyā aur us se hameshah pāk rahe. Us shaḳhṣ ke muta'alliq terā kyā ḳhayāl hai jo kisī waqt bī 'aib aur gunāh ke (imkān) se ḳhālī nahīṅ (ya'nī use kis qadr istiġhfār kī ẕarūrat hai)?

Ise Imām Sha'rānī ne 'al-Ṭabaqātu al-kubrá' meṅ bayāṅ kiyā hai.

Imām Būshanjī se taubah ke muta'alliq sawāl kiyā gayā to unhoṅ ne farmāyā: Agar tū gunāh ko yād kare, phir us gunāh kī yād ke waqt tū us (gunāh) kī lazzat-o ḥalāwat mǎḥsūs nah kare, to yeh (sachchī) taubah hai.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ibrāhīm al-Uṭrūsh ne farmāyā: Ham Baġhdād meṅ Imāż Ma'rūf Karḳhī ke sāth daryā'e Dajlah ke kanāre baiṭhe huwe the keh ek çhoṭī kashtī meṅ nau 'umr laṛkoṅ kī ek ṭolī daf bajāte, sharab pīte aur khelte huwe guzrī. Ham ne Imām Ma'rūf Karḳhī se 'arẕ kiyā: Keh Āp inheṅ dekh nahīṅ rahe, yeh

log kis ṭarḥ ‘alál-e‘lān Ḳhudā kī nā-farmānī kar rahe haiṅ? Un ke liye Allāhu tabārak wa-Ta‘ālá se bad-du‘ā kījiye. (Yeh sun kar) Imām Ma‘rūf Karḳhī ne hāth uṭhā’e aur du‘ā kī: Ḳhudāyā! Jis ṭarḥ tū ne unheṅ dunyā meṅ ḳhụsh kar rakhā hai Āḳhirat meṅ bhī ḳhụsh rakhnā. Logoṅ ne kahā: Ham ne Āp ko bad-du‘ā karne ko kahā thā (aur Āp ne un ke ḥaq meṅ du‘ā farma dī)? Āp ne farmāyā: Jab Allāh un ko Āḳhirat meṅ ḳhụsh rakhegā to (dunyā meṅ) unheṅ maqbūl taubah kī taufīq bhī baḳhsh degā.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū al-Ḥasan al-Nūrī kā qaul hai: Taubah yeh hai keh tū Allāh ke siwā har chīz se tā’ib ho jā’e (ya‘nī har shai se muṅh moṛ kar Allāh Ta‘ālá kī ṭaraf rujū‘ kar le).

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām ‘Abd Allāh bin ‘Alī al-Tamīmī ne farmāyā: Un tīnoṅ shaḳhṣoṅ kī taubah meṅ kis qadr farq hai! Ek woh jo apnī laġhzishoṅ se taubah kartā hai, dūsrā woh jo apnī ġhaflatoṅ se taubah kartā hai aur tīsrā woh jo apnī nekiyāṅ dekhe se bhī taubah kar letā hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām ‘Abd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Taubah kī ḥaqīqat yeh hai keh har ḥālat meṅ Allāh Ta‘ālá ke amr kī ta‘ẓīm kī jā’e. Isī binā par kisī buzurg ne farmāyā hai: Sārī bhalā’ī in do kalimāt meṅ hai: Ek ta‘ẓīme amre Ilāhī, aur dūsrā us kī maḳhlūq par shafaqat karnā.

Imām ʻAbd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Jab taubah ṣahīḥ hotī hai to īmān ṣaḥīḥ hotā hai aur taraqqī kartā hai.

Imām ʻAbd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Agar tū ne taubah nah kī to halāk ho jā'egā.

Imām ʻAbd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Ae jāhilo! Tum Allāhu subḥānahu wa-Taʻālá kī ṭaraf taubah karo aur ṣiddīqīn (wa ṣalafe ṣāleḥīn) ke ṭarīqah kī ṭaraf palaṭ ā'o. Aur un ke aqwal-o afʻāl meṅ un kī pairawī karo.

Imām Wuhayb bin Ward bayān karte haiṅ keh ek martabah ek ʻaurat ṭawāf meṅ keh rahī thī: Ae mere Parwar-digār! Lazzateṅ chalī ga'īṅ aur mā baʻd asarāt bāqī haiṅ. Yā Rab! Terī Zāt pāk hai. Terī ʻizzat kī qasam! Be-shak tū sab se baṛh kar raḥm farmāne wālā hai, ae mere Rab! Tere hāṅ sazā ṣirf āg hai. Us ʻaurat ke ham-rāh us kī ek sāthī ne use kahā: Ae merī pyārī băhăn! Āj tū apne Rab ke ghar meṅ dāḳhil hai. Us ʻaurat ne apne pā'oṅ kī ṭaraf ishārah karte huwe kahā: Allāh kī qasam! Maiṅ in donoṅ qadmoṅ ko apne Rab ke ghar ke gird ṭawāf kā ăhl nahīṅ samajhtī. Maiṅ in qadmoṅ ko Allāh ke ghar meṅ chalne kā ăhl kaise samajh saktī hūṅ jab-keh yeh (Allāh kī nā-farmānī meṅ) jahāṅ jahāṅ chale aur jidhar jidhar ga'e, maiṅ sab jāntī hūṅ.

Ise Imām Abū Nuʻaym ne 'Ḥilyatu al-Awliyā'' meṅ riwāyat kiyā hai aur Ibn Qudāmah ne 'Kitābu al-Tawwābīn' meṅ zikr kiyā hai.

﴾Maut aur Āḳhirat ko Yād karte răhne kā bayān﴿

al-Qur'ān

(1) Har jān maut kā mazah chakhne wālī hai, aur tumhāre ajr pūre ke pūre to Qiyāmat ke Din hī diye jā'eṅge, pas jo ko'ī Dozaḳh se bachā liyā gayā aur Jannat meṅ dāḳhil kiyā gayā woh wāqeʻaṫan kām-yāb ho gayā, aur dunyā kī zaindagī dhoke ke māl ke siwā kuçh bhī nahīṅ.

(2) Tum jahāṅ kahīṅ (bhī) hoge maut tumheṅ (wahīṅ) ā pakṛegī ḳhwāh tum maẕbūṭ qalʻoṅ meṅ (hī) ho, aur (un kī ẕehnīyat yeh hai keh) agar unheṅ ko'ī bhalā'ī (fā'edah) pahŏṅche to kăhte haiṅ keh yeh (to) Allāh kī ṭaraf se hai (is meṅ Rasūl ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kī barakat aur wāsṭe kā ko'ī daḳhal nahīṅ) aur agar unheṅ ko'ī burā'ī (nuqṣān) pahŏṅche to kăhte haiṅ (Ae Rasūl!) yeh Āp kī ṭaraf se (yaʻnī Āp kī waj·h se) hai. Āp farmā deṅ (ḥaqīqatan) sab kuçh Allāh kī ṭaraf se (hotā) hai. Pas is qaum ko kyā ho gayā hai keh yeh ko'ī bāt samajhne ke qarīb hī nahiṅ āte.

(3) Phir jab un kā muqarrar waqt ā pahŏṅchtā hai to woh nah ek ghaṛī piçhe ho sakte haiṅ aur nah āge baṛh sakte haiṅ.

(4) Aur Ham ne Āp se păhle kisī insān ko (dunyā kī ẓāhirī zindagī meṅ) baqā'e dawām nahīṅ baḳhshī, to kyā agar Āp (yahāṅ se) inteqāl farmā jā'eṅge to yeh log hameshah răhne wāle haiṅ? Har jān ko maut kā mazah chakhnā hai, aur Ham tumheṅ burā'ī aur bhalā'ī meṅ āznā'ish ke liye mubtalā karte haiṅ, aur tum Hamārī hī ṭaraf palṭā'e jā'oge.

{5} Yahāṅ tak keh jab un meṅ se kisi ko maut ā jā'egī (to) woh kahegā: Ae mere Rab! Mujhe (dunyā meṅ) wā-pas bhej de. Tā-keh maiṅ us (dunyā) meṅ kuçh nek 'amal kar lūṅ jise maiṅ çhoṛ āyā hūṅ. Hargiz nahīṅ, yeh bāt hai jise woh (ba-ṭaure ḥasrat) kăh rahā hogā, aur un ke āge us Din tak ek pardah (ḥā'il) hai (jis Din) woh (qabroṅ se) uṭhā'e jā'eṅge.

{6} Ae mere bando! Jo īmān le ā'e ho be-shak Merī zamīn kushādah hai so tum Merī hī 'ibādat karo. Har jān maut kā mazah chakhne wālī hai, phir tum Hamārī hī ṭaraf lauṭā'e jā'oge.

{7} Aur ko'ī shaḳhṣ yeh nahīṅ jāntā keh woh kal kyā ('amal) kamā'egā aur nah ko'ī shaḳhṣ yeh jāntā hai keh kis sar-zamīn par maregā be-shak Allāh ḳhūb Jān·ne wālā hai, Ḳhabar rakhne wālā hai, (ya'nī 'Alīm biẕ-ẕāt hai aur Ḳhabīr lil-ġhayr hai, az-ḳhụd har shai kā 'Ilm rakhtā hai aur jise pasand farmā'e bā-ḳhabar bhī kar detā hai).

{8} Farmā dījiye: Jis maut se tum bhāgte ho woh ẕarūr tumheṅ milne wālī hai phir tum har poshīda-o ẓāhir chīz ko Jān·ne wāle (Rab) kī ṭaraf lauṭā'e jā'oge so woh tumheṅ āgāh kar degā jo kuçh tum karte the.

{9} Aur tum us (māl) meṅ se jo Ham ne tumheṅ 'aṭā kiyā hai (Allāh kī rāh meṅ) ḳharch karo, qabl is keh tum meṅ se kisī kī maut ā jā'e phir woh kăhne lage: Ae mere Rab! Tū ne mujhe thoṛī muddat tak kī mŏhlat aur kyūṅ nah dī keh maiṅ ṣadaqa-o ḳhairāt kar letā aur nekū-kāroṅ meṅ se ho jātā. Aur Allāh hargiz kisī shaḳhṣ ko mŏhlat nahīṅ detā jab us kī maut kā waqt ā jātā hai, aur Allāh un kāmoṅ se ḳhūb āgāh hai jo tum karte ho.

al-Ḥadīṯh

49/1. Ḥaẓrat Ḥanẓalah al-Usaydī raḍiya Allāhu ‘anhu – jo Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke kātiboṅ meṅ se the – bayān karte haiṅ: Ḥaẓrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu ‘anhu mujh se mile aur kahā: Ae Ḥanẓalah! Tum kaise ho? Maiṅ ne kahā: Ḥanẓalah munāfiq ho gayā hai. Ḥaẓrat Abū Bakr raḍiya Allāhu ‘anhu ne kahā: Subḥān Allāh! Tum kaisī bāt kar rahe ho? Maiṅ ne kahā: Ham Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir hote haiṅ, Āp hameṅ Jannat aur Dozaḳh kī naṣīḥat karte haiṅ ḥattá keh (hamārī yeh kaifīyat ho jātī hai) goyā Jannat aur Dozaḳh ko apnī āṅkhoṅ se dekhte haiṅ. Phir jab ham Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke pās se uṭh kar apnī biwiyoṅ, bachchoṅ aur zamīnoṅ ke mu‘āmalāt meṅ mashġhūl hote haiṅ to bŏhat sārī chīzeṅ bhūl jāte haiṅ. Ḥaẓrat Abū Bakr raḍiya Allāhu ‘anhu ne kahā: Bah Ḳhudā is qism kā mu‘āmalah to hameṅ bhī pesh ātā hai. Phir maiṅ aur Ḥaẓrat Abū Bakr raḍiya Allāhu ‘anhu donoṅ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmate aqdas meṅ ḥāẓir huwe. Mai ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Ham Āp ke pās ḥāẓir hote haiṅ, Āp hameṅ Jannat aur Jahannam kī naṣīḥat karte haiṅ, us waqt hamārā ḥāl yeh ho jātā hai keh goyā ham apnī āṅkhoṅ se Jannat aur Jahannam ko dekhte haiṅ aur jab ham Āp ke pās se uṭh kar apnī biwiyoṅ, bachchoṅ aur zamīnoṅ meṅ mashġhūl hote haiṅ to ham bŏhat sārī bāteṅ bhūl jāte haiṅ. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Us Ẕāt kī qasam jis ke qabẓa’e qudrat meṅ merī jān hai, tum mere pās ẕikr-o fikr kī jis kaifīyat meṅ hote ho agar tumhārī wohī kaifīyat hameshah bar-qarār rahe to tumhāre bistaroṅ aur rāstoṅ par bhī firishte tum se

muṣāfaḥah kareṅ, lekin ae Ḥanẓalah! Yeh kaifīyat sā'at dar sā'at badaltī răhtī hai. Yeh Āp ne tīn bār farmāyā..

Ise Imām Muslim, Aḥmad, Tirmi<u>dh</u>ī aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

50/2. **Ḥaẓrat Abū Mūsá raḍiya Allāhu 'anhu Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam se riwāyat karte haiṅ** keh Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo Allāh Ta'ālá se mulāqāt ko pasand kartā hai Allāh Ta'ālá bhī us se mulāqāt ko pasand farmātā hai aur jo Allāh Ta'ālá se milnā nā-pasand kartā hai Allāh Ta'ālá bhī us se milnā nā-pasand farmātā hai.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai

51/3. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá farmātā hai: Jab merā bandah meri mulāqāt ko pasand karrtā hai to maiṅ bhī us se mulāqāt ko pasand kartā hūṅ aur jab woh merī mulāqāt ko nā-pasand karta hai to maiṅ bhī us se mulāqāt ko nā-pasand kartā hūṅ.

Ise Imām Buḳhārī, Aḥmad, Nasā'ī aur Mālik ne riwāyat kiyā hai.

52_53/4. Ḥaẓ**rat 'Ā'ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu 'anhā riwāyat kartī haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam (kī jab mere hāṅ bārī hotī to Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam) rāt ke āḳhirī păhăr Baqī' (qabristān) meṅ tashrīf le jāte aur ăhle qabristān se farmāte: Ae ăhle īmān! Tum par salāmatī ho, jis (jazā wa sazā) kā tum se wa'dah kiyā gayā woh tumhārwe pās ā ga'ī hai, kal

(Qiyāmat ke Din aur Āḳhirat meṅ) tum yeh sab muqarrarah muddat meṅ pā loge. Aur agar Allāh Ta‘ālá ne chāhā to ham bhī tum se milne wāle haiṅ. Ae Allāh! (Ăhle Madīnah ke qabristān) Baqī‘ Ġharqat wāloṅ kī maġhfirat farmā.

Ise Imām Muslim, Nasā’ī aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

[53] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat (‘Abd Allāh) bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā se bayān karte** haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Madīnah munawwarah ke qabristān se guzre to qabroṅ kī ṭaraf mutawajjeh ho kar farmāyā: Ae ăhle qubūr! Tum par salāmatī ho, Allāh Ta‘ālá hamārī aur tumhārī maġhfirat farmā’e, tum ham se păhle pahŏṅche ho aur ham bhī tumhāre pīçhe āne wāle haiṅ.

Ise Imām Tirmiḏhī aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmiḏhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan ġharīb hai.

54/5. Ḥaẕrat Maḥmūd bin Labīd raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Aulāde ādam do chīzoṅ ko burā samajhtī hai: (ek) maut ko, jab-keh maut us ke liye fitne se beh-tar hai, aur (dūsrā) woh kam māl-o daulat ko bhī nā-pasand kartā hai ḥāl-āṅ-keh qalīl māl-o daulat kā ḥisāb bhī kam hogā.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne riwāyat kiyā hai, aur is ke rijāl ṣaḥīḥ Ḥadīs̱ ke rijāl haiṅ.

55/6. Ḥaẕrat Shaddād bin Aws raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: ‘Aql-mand aur zīrak woh shaḳhṣ hai jo apne nafs ko tāb‘e kar

le aur Āḳhirat ke liye ‘amal kare, aur be-baṣīrat woh shaḳhṣ hai jo ḳhwāhishe nafs kī pairawī kare aur (qillate a‘māl ke bā-wujūd) Allāh Ta‘ālá par (baḳhshish kī) ummīd lagā’e.

Ise Imām Aḥmad ne, Tirmiḏhī ne maẕkūrah alfāẓ meṅ, Ibn Mājah aur Bazzār ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmiḏhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan hai.

56/7. **Ḥaẓrat (‘Abd Allāh) bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ** keh maiṅ Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke sāth thā keh Anṣār meṅ se ek ādamī Āp kī ḳhidmate aqdas meṅ ḥāẓir huwā aur us ne bār-gāhe Nabawī meṅ salām pesh kiyā. Phir us ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mu’minīn meṅ se kaun sā Mu’min afẓal hai? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo un meṅ aḳhlāq ke e‘tebār se ziyādah achc̣hā ho. Phir ‘arẓ kiyā gayā keh Mominīn meṅ se kaun ziyādah ‘aql-mand hai? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo un meṅ se maut ko ziyādah yād karne wālā hai aur us (maut) ke ba‘d ke liye achc̣hī tayyārī karne wālā hai, wohī log ziyādah zīrak aur ‘aql-mand haiṅ.

Ise Imām Ibn Mājah, Ḥākim aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

57/8. **Ḥaẓrat (‘Abd Allāh) bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Mominīn meṅ se ziyādah ‘aql-mand woh hai jo un meṅ sab se ziyādah Allāh Ta‘ālá kā ẕikr karne wālā aur achc̣he ṭarīqe se maut kī tayyārī karne wālā hai. Aur isī ṭarḥ e log (jin meṅ yeh do ṣifāt pā’ī jā’eṅ) hī sab se ziyādah ‘aql-mand haiṅ.

Ise Ibn Mājah, Abū Nu‘aym aur Bayhaqī ne maẕkūrah alfāẓ se riwāyat kiyā hai.

58/9. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke āzād-kardah ġhulām Ḥaẓrat T͟hawbān raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: ʻAn-qarīb chāroṅ ṭaraf se log tum par (ḥamlah-āwar hone ke liye) aqwāme ʻālam ko daʻwat deṅge jis ṭarḥ khāne par log ek dūsre ko daʻwat dete haīṅ. Ḥaẓrat T͟hawbān raḍiya Allāhu ʻanhu farmāte haiṅ keh ham ne ʻarẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Kyā hamārī taʻdād kam hone kī waj·h se aisā hogā? Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Us waqt tumhārī taʻdād ziyādah hogī lekin sailāb ke ḳhas-o khāshāk kī ṭarḥ tum be-waqʻat ho jā'oge. Allāh Taʻālá tumhāre dushmanoṅ ke diloṅ se tumhāre rŏʻb ḳhatm kar degā aur tumhāre qulūb meṅ wahn (kam-zorī) paidā farmā degā. Rāwī kăhte haiṅ: Ham ne ʻarẓ kiyā keh wahn kyā hai? Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Zindagī se pyār aur maut se karāhat.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal aur Abū Dāwūd ne riwāyat kiyā hai.

59/10. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Lazzatoṅ ko ḳhatm kar dene wālī chīz yaʻnī maut ko ziyādah yād kiyā karo.

Ise Imām Tirmid͟hī, Nasā'ī aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmid͟hī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̲ ḥasan ṣaḥīḥ hai.

60/11. Ḥaẓrat Ubay bin Kaʻb raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāyat hai keh jab rāt kā do tihā'ī ḥiṣṣah guzar jātā to Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam uṭh khaṛe hote aur farmāte: Ae logo! Allāh Taʻālá ko yād karo, ae logo! Allāh Taʻālá ko yād karo. Niẓām ko darham

barham karne wālā (Qiyāmat kā) păhlā nafḳhah ā chukā hai, dūsrā nafḳhah us ke pīçhe hogā, maut apnī haul-nākiyoṅ samet ā pahŏṅchī hai, maut apnī saḳhtiyoṅ samet ā chukī hai.

Ise Imām Tirmiḏẖī, Ḥākim aur Ibn Ḥumayd ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmiḏẖī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan ṣaḥīḥ hai.

61/12. **Ḥaẕrat (ʻAbd Allāh) bin Masʻūd raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Maiṅ tumheṅ ziyārate qubūr se manʻa kiyā kartā tha. Ab ziyārate kiyā karo kyūṅ-keh yeh (ziyārate qubūr) dunyā meṅ zāhid banātī hai (yaʻnī dunyā se be-raġhbatī paidā kartī hai) aur Āḳhirat kī yād dilātī hai.

Ise Imām Ibn Mājah, ʻAbd al-Razzāq aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

62/13. **Ḥaẕrat Ibn Abī Mulaykah bayān karte haiṅ**: Maiṅ ne Makkah mukarramah se Madīnah munawwarah aur phir Madīṅah munawwarah se Makkah mukarramah tak Ḥaẕrat ʻAbd Allāh bin ʻAbbās raḍiya Allāhu ʻanhumā kī ṣuḥbat iḳhtiyār kī aur Āp do rakʻat Namāz adā farmāte the aur jab kisī jagah ruk kar Qiyām karte to ādhī rāt Qiyāmullail karte aur ṭhăhar ṭhăhar kar Qur'ān pāk kī tilāwat farmāte, ek ek ḥarf ko paṛhte aur us meṅ āh-o bukā' karte aur ḳhụb rote (yāhāṅ tak keh Āp kī hichkī baṅdh jātī) aur yeh Āyate karīmah tilāwat farmāte: ﴿وَجَآءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ۖ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيْدُ۝﴾ ʻAur maut kī be-hoshī ḥaq ke sāth ā pahŏṅchī. (Ae insān!) Yahī woh waj·h hai jis se tū bhāgtā thā.'.

Ise Imām Aḥmad ne 'Faḍā'ilu al-ṣaḥābah' meṅ, Ibn Abī Shaybah n aur Bayhaqī ne maẕkūrah alfāẓ se riwāyat kiyā hai.

63/14. Ḥaẕrat Abū Ṣa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai, woh bayān karte haiṅ: Maiṅ ne Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā: Us Ẕāte aqdas kī qasam jis ke qabẓa’e qudrat meṅ merī jān hai! Jab bhī maiṅ āṅkh jhapaktā hūṅ to mujhe yeh gumān hotā hai keh kahīṅ palkeṅ ikaṭṭhe hone se păhle hī merī jān qabẓ nah kar lī jā’e, aur maiṅ jab bhī kisī chīz kī ṭaraf nigāh uṭhātā hūṅ to mujhe gumān guzartā hai keh nigāh nīchī karne se păhle merī jān qabẓ kar lī jā’egī, aur maiṅ jab bhī ko’ī luqmah muṅh meṅ ḍāltā hūṅ to mujhe yeh andeshah lāḥiq hotā hai keh ise sukūn ke sāth nigal nahīṅ sakūṅgā (aur us se naf‘a-andoz nahīṅ ho sakūṅgā bal-keh ‘ain mumkin hai) keh yehī luqmah gale meṅ aṭ‘arẓ kiyā: Jā’e aur mūjibe maut ban jā’e (ya‘nī har lăḥẓah maut se sar par khaṛī măḥsūs hotī hai). Phir farmāyā: Ae aulāde Ādam! Agar tum ‘aql rakhte ho to apne āp ko murdoṅ meṅ shumār karo. Us Ẕāte aqdas kī qasam jis ke qabẓa’e qudrat meṅ merī jān hai! Jis (lamha’e maut) kā tum se wa‘dah kiyā gayā hai woh lā-maḥālah āne wālā hai aur tum (Allāh Ta‘ālá ko aur us ke malā’ikah ko) be-bas nahīṅ kar sakte.

Ise Imām Ṭabarānī, Abū Nu‘aym aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

Mā ruwiya ‘ani al-Ṣaḥābati wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Ḥaẕrat Abū Bakr Ṣiddiq raḍiya Allāhu ‘anhu ne apne ḳhuṭbah meṅ farmāyā: Kahāṅ haiṅ ḳhūb-ṣūrat chehroṅ wāle jo apnī jawāniyoṅ par nāzil karte the? Kahāṅ haiṅ woh bādshāh jinhoṅ ne shăhr banā’e aur unheṅ un ke gird faiṣloṅ ke sāth qal‘ah-band kar diyā? Kahāṅ haiṅ woh fāteḥīn, jaṅgoṅ

meṅ kām-yābī jin ke qadam chūmtī thī? Zamāne ne un kā nām-o nishān miṭā ḍālā. Ab woh qabroṅ ke ghup andheroṅ meṅ paṛe haiṅ. Jaldī karo, jaldī! Ġhaur karo, ġhaur!

Ise Imām Abū Nuʽaym aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẕrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu ʻanhu hī ne farmāyā: Bǒhat se logoṅ ne apnī ʻumreṅ dūsroṅ ke liye dā'o par lagā deṅ jab-keh apnī ẕāt ko bhūl ga'e. Maiṅ tum ko roktā hūṅ keh tum un kī mis̱l nah ban jānā. Jaldī karo, jaldī! Ġhaur karo, ġhaur! Maut tumhāre taʻāqub meṅ hai, jo tezī se ān dabochegī.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah, Ḥākim aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẕrat Saʻid bin al-Musayyib ẕikr karte haiṅ: Ek martabah Ḥaẕrat ʻUmar raḍiya Allāhu ʻanhu ne wādiye Baṭḥā' meṅ ek jagah apne hāthoṅ se miṭṭī ham-wār kī phir usī par apnī chādar kā ḥiṣṣah biçhā kar chit leṭ ga'e phir apne donoṅ hāth āsmān kī ṭaraf baland kar ke duʻā karne lage: Ae Allāh! Maiṅ buṛhā ho chukā huṅ, mere aʻṣāb kam-zor par ga'e haiṅ, merī raʻīyat (nigah-bānī wa nigrāniye Ummat) bikhar chukī hai. Pas mujhe is ḥāl meṅ apne pās bulā le keh main (neʻmatoṅ ko) ẓā'eʻ karne wālā aur kisī par ziyādatī karne wālā nah ho jā'ūṅ.

Ise Imām Abū Nuʻaym aur Ibn ʻAsākir ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ʻUthmān raḍiya Allāhu ʻanhu kā jab qabristān se guzar hotā to un par is qadr giryah ṭārī hota keh un kī dāṛhī āṅsū'oṅ se tar ho jātī.

Ise Imām Shaʻrānī ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ʻAlī raḍiya Allāhu ʻanhu ne farmāyā: Dunyā pīṭh pher kar chalī jāne wālī aur Āḳhirat pesh āne wālī hai. In (dunyā wa Āḳhirat) meṅ se har ek ke beṭe haiṅ, magar tum Āḳhirat ke beṭe bano aur dunyā ke beṭe nah ban jānā kyūṅ-keh āj ʻamal hai ḥisāb nahīṅ, lekin kul ḥisāb hogā aur ʻamal nahīṅ.

Ise Imām Buḳhārī aur Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ʻAlī raḍiya Allāhu ʻanhu ne farmayā: Dunyā se dil nah lagāne wālo aur Āḳhirat meṅ raġhbat rakhne wāloṅ ke liye ḳhụsh-ḳhabarī hai. Inhī logoṅ ne zamīn aur us kī ḳhāk kop bistar banāyā, us ke pānī ko mashrūb banāyā aur Qur'ān aur duʻā ko apnā oṛhnā biçhaunā aur shiʻār banāyā.

Ise Imām Abū Nuʻaym aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ʻAlī al-Murtaḍá raḍiya Allāhu ʻanhu ne farmāyā: Ḳhụsh-ḳhabarī hai aise shakhṣ ke liye jis ne aḳhirat ko yād rakhā, (Yaume) Ḥisāb ke liye ʻamal kartā rahā, qalīl rizq par qanāʻat kī aur Allāh Rabbu al-ʻIzzat se rāẓī rahā.

Ise Imām Ṭabaranī aur Abū Nuʻaym ne riwāyat kiyā hai.

Kahā gayā keh jab Ḥaẓrat Ḥasan bin ʻAlī bin Abī Ṭālib raḍiya Allāhu ʻanhum kī wafāt kā waqt qarīb āyā to Āp ro paṛe. Āp se kisī ne pūçhā: Āp kyūṅ ro rahe haiṅ? Farmāyā:

Maiṅ aise Āqā ke ḥuẕūr pesh ho rahā hūṅ jise maiṅ ne kabhī dekhā nahīṅ hai,

Ise Imām Qushayrī ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẕrat ʻAbd Allāh bin Masʻud raḍiya Allāhu ʻanhu ne farmāyā: Maiṅ aise shaḳhṣ ko saḳht nā-pasand akrtā hūṅ jis ko maiṅ bil-kul fāriġh dekhūṅ keh woh dunyā ke kām meṅ mashġhūl hai aur nah Āḳhirat ke kām meṅ.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah aur Abū Nuʻaym ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẕrat ʻAbd Allāh bin Masʻud raḍiya Allāhu ʻanhumā kā farmān hai: Jis shaḳhṣ ne dunyā (ko iḳthiyār karne) kā irādah kiyā us ne (apne liye) Āḳhirat kā nuqṣān kiyā. Aur jis ne Āḳhirat (ko iḳhtiyār karne) kā irādah kiyā us ne (apne liye) dunyā kā nuqṣān kiyā. Ae logo! Dā'imī chīz kī bajā'e fānī chīz kā nuqṣān bardāsht kar lo.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah, Ḥākim aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẕrat Ḥizām bin Ḥakīm raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Ḥaẕrat Abū Dardā' raḍiya Allāhu ʻanhu ne farmāyā: Agar tum dekh lo jo kuçh tu maut ke baʻd dekhoge to tum kabhī bhī chāhat ke sāth nah khā'o aur nah hī chāhat ke sāth piyo aur nah hī kisī aise ghar meṅ dāḳhil ho jis meṅ tum dhūp se sāyah ḥāṣil karte ho. Aur tum yaqīnan miṭṭī ke liye ḥariṡ ho jāte, apne sīnoṅ ko pīṭte aur apne āp par rote. (Phir

farmāyā:) kāsh main̉ ek daraḳht hotā jise kāṭ diyā jātā aur phir khā liyā jātā.

Ise Imām Aḥmad ne ‘Kitabu al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Sa‘īd bin Jubayr raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Agar maut kī yād mere dil se judā ho jā’e to mujhe ḳhauf hai keh (maut ko yād nah rakhnā) mere dil ko fasād meṅ mubtalā kar de.

Ise Imām Aḥmad ne ‘Kitabu al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Abū Sarī‘ al-Shāmī bayān karte haiṅ keh Ḥaẓrat ‘Umar bin ‘Abd al-‘Azīz ne apne ham-nishīnoṅ meṅ se ek shaḳḥṣ ko farmāyā: Ae Abū fulāṅ! Maiṅ rāt-bhar ġhaur-o fikr kī waj·h se so nahīṅ sakā. Us shaḳḥṣ ne kahā: Ae Amīr al-Mu’minīn! Āp kis chīz meṅ ġhaur-o fikr karte rahe? Āp ne farmāyā: Qabr aur us meṅ răhne wāle ke bāre meṅ, be-shak agar tū mayyit ko us kī qabr meṅ tīn din ba‘d dekhe to tū us ke qarīb jāne se wăḥshat khā’egā is ke bā-wujūd keh ṭawīl ‘arṣe tak terī us se muwānasat rahī ho, yaqīnan tū woh ghar (ya‘nī qabr) dekhegā keh us meṅ kīṛe makoṛe chal phir rahe hoṅge. Jism meṅ pīp chal rahī hogī, us meṅ kīre paṛe hoṅge, is ke sāth mayyit kī bū badal chukī hogī, kafan bosīdah ho chukā hogā, ḥāl-āṅ-keh dunyā meṅ woh achḉhī hai’at aur ḳhuṣhbū wālā thā aur us kā libās ṣāf suthrā hotā thā. Phir Āp ne ek lambā sāṅs liyā aur be-hosh ho kar gir ga’e. Pas (Āp kī zaujah mŏḥtarmah) Ḥaẓrat Fāṭimah ne kahā: Ae Muzāḥim! Afsos hai tujh par, is ādamī ko ham se dūr karo, yeh jab se gawarnar banā hai us ne Amīr al-Mu’minīn kī zindagī ajīran banā dī hai, kāsh yeh gawarnar nah bantā.

Rāwī bayān karte haiṅ keh woh ādamī chalā gayā, to Ḥaẓrat Fāṭimah ne ā kar Āp ke chehre par pānī çhiṟkā, aur rotī rahīṅ yahāṅ tak keh Āp hosh meṅ ā ga'e. Āp ne farmayā: Ae Fāṭimah! Tujhe kis bāt ne rulā diyā? Unhoṅ ne farmayā: Ae Amīr al-Mu'minīn! Maiṅ ne Āp ko apne sāmne be-hosh ho kar girte dekhā to mujhe Āp kā Allāhke sāmne maut ke liye be-hosh ho kar girnā aur Āp kā dunyā se judā honā, aur ham se judā honā yād ā gayā, isī chīz ne mujhe rulā diyā, Āp ne farmāyā: Ae Fāṭimah! Tumhāre liye yehī kāfī hai keh tū ne mujhe yeh bāt pahŏṅchā dī. Phir woh laṟkhaṟā kar girne lage to Ḥaẓrat Fāṭimah ne unheṅ saṅbhālā diyā, aur kahā: Yā Amīr al-Mu'minīn! Merā bāp Āp par qurbān ham Āp se har woh bāt nahīṅ kar sakte jo ham apne diloṅ meṅ pāte haiṅ, Āp abhī isī ḥāl meṅ the keh Namāz kā waqt ho gayā, phir Ḥaẓrat Fāṭimah ne Āp ke chehrah par ḍālā aur unheṅ pukār kar kahā: Ae Amīr al-Mu'minīn! Namāz kā waqt ho gayā hai. Is par (Namāz ke qaẓā' ho jāne ke) ḳhauf se Āp ko be-hoshī se ifāqah ho gayā.

Ise Imām Abū Nu'aym ne 'Ḥilyaṫu al-Awliyā'' meṅ riwāyat kiyā hai aur Ibn Kat͟hīr ne 'al-Bidāyah wa-al-nihāyah' meṅ bayān kiyā hai.

Bayān kiyā jātā hai keh jab kabhī Imām Sufyān T͟hawrī ke shāgird safar par jāte to Āp unheṅ naṣīḥat farmāte: Agar tumheṅ kahīṅ maut mil jā'e to mere liye ḳharīd lānā. Jab un kī wafāt kā waqt qarīb āyā to woh (maraẓul-maut meṅ) farmāyā karte the: Ham us kī tamannā kiyā karte the magar yeh bŏhat saḳht shai hai.

Ise Imām Qushayrī ne riwāyat kiyā hai.

Imām Abū Saʻīd al-Ḳhazzāz ne farmāyā: Maiṅ Makkah mukarramah meṅ thā, Allāh Taʻālá us kī ḥifāẓat farmā'e. Ek din maiṅ bābe Banī Shaybah se guzrā to ek ḳhūb-ṣūrat chehre wāle nau-jawān ko murdah ḥālat meṅ dekhā, maiṅ ne us ke chehre kī ṭaraf dekhā to woh muskurāyā aur mujh se kăhne lagā: Ae Abū Saʻīd! Kyā tujhe maʻlūm nahīṅ keh Allāh ke dost zindah răhte haiṅ ḳhwāh woh mar chuke hoṅ? Woh to ṣirf ek ghar se dūsre ghar ko muntaqil ho jāte haiṅ.

Ise Imām Qushayrī ne riwāyat kiyā hai.

Imām al-Sarrī al-Saqaṭī ne farmāyā: Agar tū apne māl meṅ kamī par ġham-zadah hotā hai to terī ʻumr meṅ jo kamī ho rahī hai us par bhī girya-o zarī kar.

Ise Imām Sulamī ne riwāyat kiyā hai.

Imām Ḥārith al-Muḥāsibī ne farmāyā: Is Ummat ke behtarīn log woh haiṅ jin ko un kī Āḳhirat dunyā se ġhāfil nahīṅ kartī aur un kī dunyā un ko un kī Āḳhirat se ġhāfil nahīṅ kartī.

Ise Imām Sulamī ne riwāyat kiyā hai.

Imām Shaqīq bin Ibrāhīm al-Balḳhī ne farmāyā: Tū (is ṭarḥ maut kī) tayyārī kar keh jab terī maut ā jā'e to tū wā-pas lauṭne kā sawāl nah kare.

Ise Imām Sulamī ne riwāyat kiyā hai.

Imām Ḥātim al-Aṣam ne farmāyā: Ko'ī ṣubḥ aisī nahīṅ jis ṣubḥ Shayṭān mujh se yeh nahīṅ pūçhtā keh tū kyā khā'egā?

Tū kyā păhnegā? Aur tū kahāṅ raheg? Main use kăhtā hūṅ keh maut khā'ūṅgā, kafan păhnūṅgā aur qabr meṅ rahūṅgā.

Ise Imām Sulamī ne riwāyat kiyā hai.

Imām Yaḥyá bin Mu'ādh al-Rāzī ne farmāyā: Dunyā maṣrūfīyat kī jagah hai aur Āḳhirat ghabrāhaṭ aur ḳhauf kī jagah hai. Bandah hameshah ḳhauf aur maṣrūfīyat kī un kaifīyāt ke dar-miyān răhtā hai yahāṅ tak keh woh (maut kī waj·h se) Jannat yā Dozaḳh kī ṭaraf qarār-paẕīr ho jātā hai.

Ise Imām Sulamī ne riwāyat kiyā hai.

Imām Yaḥyá bin Mu'ādh al-Rāzī ne farmāyā: Ae Ibn Ādam! Tujhe kyā hai keh tū gum-shudah chīz par afsos kartā hai (ḥāl-āṅ-keh) guzrā huwā waqt tujhe wā-pas nahīṅ milegā aur tujhe kyā huwā keh tū maujūdah chīz par to baṛā ḳhụsh ho rahā hai ḥāl-āṅ-keh maut woh chīz tumhāre pās nahīṅ răhne degī?

Ise Imām Sulamī ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Marjān bin Wādi' al-Rāsibī se marwī hai keh jab kabhī tez hawā chaltī aur bijlī chamaktī yā bādal garajte to Ḥaẓrat 'Aṭā' farmāte: Yeh sārā kuçh tumheṅ merī waj·h se pahŏṅch ahā hai, agar 'Aṭā' faut ho jā'e to logoṅ ko ḳhalāṣī mil jā'egī. Rāwī ne kahā keh ham Ḥaẓrat 'Aṭā' kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir hote the, phir jab ham unheṅ kăhte: Khānā măhṅgā ho gayā hai, to farmate: Yeh khāne kā măhṅgā honā tumheṅ merī waj·h se pahŏṅch rahā hai agar maiṅ mar jā'ūṅ to log ḳhalāṣī pā jā'eṅge.

Ise Imām Abū Nu‘aym ne riwāyat aur Ibn Qudāmah ne bayān kiyā hai.

Imām Muḥammad bin ‘Alyān al-Nasawī ne farmāyā: Dunyā se be-raġhbatī Āḳhirat kī ṭaraf raġhbat kī kuṅjī hai.

Ise Imām Sha‘rānī ne riwāyat kiyā hai.

Imām Muẓaffar ne farmāyā: Terī ‘umr to ṣirf ek sāṅs hai pas tū agar use is kām meṅ ṣarf nahīṅ kartā jis meṅ tujhe naf‘a ḥāṣil ho to phir use aise kām meṅ bhī ḳharch nah kar jis se tujhe nuqṣān ho.

Ise Imām Sulamī ne riwāyat kiyā hai.

Imām ‘Abd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Ae Jawāb! Tū Āḳhirat ko dunyā par muqaddam kar yaqīnan tū donoṅ meṅ naf‘a pā’egā aur jab tū dunyā ko Āḳhirat par muqaddam karegā to donoṅ meṅ nuqṣān uṭhā’egā.

Imām ‘Abd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Jāhil ka maqṣūde kul dunyā hotī hai aur ‘ārif kā maqṣūde kul Āḳhirat (meṅ kām-yābī ḥāṣil karnā hotā hai).

Imām ‘Abd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Tū maḳhlūq ko dil se nikāl de, phir dunyā ko aur phir Āḳhirat ko dil se nikāl de, phir Mawlā ke siwā har chīz ko (dil se nikāl de).

Imām ‘Abd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: ‘Ārif to dunyā wa Āḳhirat meṅ ajnabī hotā hai, in do (jahānoṅ kī ne‘matoṅ) se us ko ko’ī raġhbat nahīṅ hotī woh mā siwā Allāh kisī se ko’ī

raġhbat nahīṅ rakhtā. Fil-jumlah us ko ġhairullāh kī ṭaraf raġhbat hī nahīṅ hotī.

al-Maṣādir wa-al-Marāji‘

۱۔ القرآن الحکیم۔

(۲) تفسیر القرآن

۲۔ ثعلبی، ابو اسحاق احمد بن محمد بن ابراہیم (۴۲۷ھ)۔ الکشف والبیان عن تفسیر القرآن۔ بیروت، لبنان: دار إحیاء التراث العربی، ۱۴۲۲ھ/۲۰۰۲ء

(۳) الحدیث

۳۔ احمد بن حنبل، ابو عبد اللہ شیبانی (۱۶۴-۲۴۱ھ/۷۸۰-۸۵۵ء)۔ المسند۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی للطباعۃ والنشر، ۱۳۹۸ھ/۱۹۸۷ء۔

۴۔ بخاری، ابو عبد اللہ محمد بن اسماعیل بن ابراہیم بن مغیرہ (۱۹۴-۲۵۶ھ/۸۱۰-۸۷۰ء)۔ الصحیح۔ بیروت، لبنان: دار ابن کثیر، الیمامہ، ۱۴۰۷ھ/۱۹۸۷ء۔

۵۔ بخاری، ابو عبد اللہ محمد بن اسماعیل بن ابراہیم بن مغیرہ (۱۹۴-۲۵۶ھ/۸۱۰-۸۷۰ء)۔ الأدب المفرد۔ بیروت، لبنان: دار البشائر الاسلامیہ، ۱۴۰۹ھ/۱۹۸۹ء۔

۶۔ بزار، ابو بکر احمد بن عمرو بن عبد الخالق بصری (۲۱۵-۲۹۲ھ/۸۳۰-۹۰۵ء)۔ المسند (البحر الزخار)۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ علوم القرآن، ۱۴۰۹ھ۔

۷۔ بیہقی، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴-۴۵۸ھ/۹۹۴-۱۰۶۶ء)۔ السنن الکبری۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبہ دار الباز، ۱۴۱۴ھ/۱۹۹۴ء۔

۸۔ بیہقی، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ البیہقی (۳۸۴-۴۵۸ھ/۹۹۴-۱۰۶۶ء)۔ شعب الإیمان۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۰ھ/۱۹۹۰ء۔

۹۔ ترمذی، ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورہ بن موسیٰ بن ضحاک (۲۰۹-۲۷۹ھ/۸۲۵-۸۹۲ء)۔

السنن۔ بیروت، لبنان: دار إحياء التراث العربي۔

۱۰۔ **حاکم**، ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ بن محمد (۳۲۱-۴۰۵ھ/ ۹۳۳-۱۰۱۴ء)۔ **المستدرک علی الصحیحین**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۱ھ/ ۱۹۹۰ء۔

۱۱۔ **ابن حبان**، ابو حاتم محمد بن حبان بن احمد بن حبان التمیمی البستی (۲۷۰-۳۵۴ھ/ ۸۸۴-۹۶۵ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۱۴ھ/ ۱۹۹۳ء۔

۱۲۔ **ابن خزیمہ**، ابو بکر محمد بن اسحاق بن خزیمہ سلمی نیشاپوری، (۲۲۳-۳۱۱ھ/ ۸۳۸-۹۲۴ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۳۹۰ھ/ ۱۹۷۰ء۔

۱۳۔ **خطیب تبریزی**، ولی الدین ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ (۷۴۱ھ)۔ **مشکوٰۃ المصابیح**۔ بیروت، لبنان، دار الکتب العلمیۃ، ۱۴۲۴ھ/ ۲۰۰۳ء۔

۱٤۔ **خوارزمی**، محمد بن محمود الخوارزمی، أبو المؤید، (۵۹۳ـ۶۶۵ھ)۔ **جامع المسانید لأبی حنیفة**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ

۱٥۔ **ابو داؤد**، سلیمان بن اشعث بن اسحاق بن بشیر بن شداد ازدی سجستانی (۲۰۲-۲۷۵ھ/ ۸۱۷-۸۸۹ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۱۴ھ/ ۱۹۹۴ء

۱٦۔ **دیلمی**، ابو شجاع شیرویہ بن شہردار بن شیرویہ الدیلمی الھمذانی (۴۴۵-۵۰۹ھ/ ۱۰۵۳-۱۱۱۵ء)۔ **الفردوس بمأثور الخطاب**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۰۶ھ/ ۱۹۸۶ء۔

۱۷۔ **ابن ابی شیبہ**، ابو بکر عبد اللہ بن محمد بن ابی شیبہ الکوفی (۱۵۹-۲۳۵ھ/ ۷۷۶-۸۴۹ء)۔ **المصنف**۔ ریاض، سعودی عرب: مکتبۃ الرشد، ۱۴۰۹ھ۔

۱۸۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۰ء)۔ **المعجم الصغیر**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۴۰۵ھ/ ۱۹۸۵ء

۱۹۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۱ء)۔ **المعجم الأوسط**۔ قاہرہ، مصر: دار الحرمین، ۱۴۱۵ھ۔

۲۰۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/

۸۷۳-۹۷۰ء)۔ المعجم الکبیر۔ موصل، عراق: مکتبۃ العلوم والحکم، ۱۴۰۳ھ/۱۹۸۳ء۔

۲۱۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۰ء)۔ المعجم الکبیر۔ قاہرہ، مصر: مکتبہ ابن تیمیہ۔

۲۲۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر لخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۱ء)۔ مسند الشامیین۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۵ھ/ ۱۹۸۵ء۔

۲۳۔ **طیالسی**، ابو داؤد سلیمان بن داؤد جارود (۱۳۳-۲۰۴ھ/ ۷۵۱-۸۱۹ء)۔ المسند۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ۔

۲۴۔ **ابن ابی عاصم**، ابو بکر عمرو بن ابی عاصم ضحاک بن مخلد شیبانی (۲۰۶-۲۸۷ھ/۸۲۲-۹۰۰ء)۔ السنۃ۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۴۰۰ھ۔

۲۵۔ **ابن ابی عاصم**، ابوبکر بن عمرو بن ضحاک بن مخلد شیبانی (۲۰۶-۲۸۷ھ/۸۲۲-۹۰۰ء)۔ الجہاد۔ مدینہ منورہ، سعودی عرب: مکتبۃ العلوم والحکم، ۱۴۰۹ھ۔

۲۶۔ **عبد بن حمید**، ابو محمد عبد بن حمید بن نصر الکسی (م ۲۴۹ھ/ ۸۶۳ء)۔ المسند۔ قاہرہ، مصر: مکتبۃ السنۃ، ۱۴۰۸ھ/ ۱۹۸۸ء۔

۲۷۔ **عبد الرزاق**، ابو بکر بن ہمام بن نافع صنعانی (۱۲۶-۲۱۱ھ/ ۷۴۴-۸۲۶ء)۔ المصنف۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۴۰۳ھ۔

۲۸۔ **ابو عوانہ**، یعقوب بن اسحاق بن إبراہیم بن زید نیشاپوری (۲۳۰-۳۱۶ھ/ ۸۴۵-۹۲۸ء)۔ المسند۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ۱۹۹۸ء۔

۲۹۔ **قضاعی**، ابو عبد اللہ محمد بن سلامہ بن جعفر بن علی بن حکمون بن ابراہیم بن محمد بن مسلم قضاعی (م۴۵۴ھ/۱۰۶۲ء)۔ مسند الشہاب۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۶ء۔

۳۰۔ **ابن ماجہ**، ابو عبد اللہ محمد بن یزید قزوینی (۲۰۷-۲۷۵ھ/ ۸۲۴-۸۸۷ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار الفکر۔

۳۱۔ **مالک**، ابنِ انس بن مالک بن ابی عامر بن عمرو بن حارث اصبحی (۹۳- ۱۷۹ھ/

۱۲ـ۷۹۵-۷۹۵ء)۔ الموطأ۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۶ھ/ ۱۹۸۵ء۔

۳۲۔ مسلم، ابو الحسین مسلم بن الحجاج بن مسلم بن ورد قشیری نیشاپوری (۲۰۶-۲۶۱ھ/ ۸۲۱-۸۷۵ء)۔ الصحیح۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی۔

۳۳۔ مقدسی، ابو عبد اللہ محمد بن عبد الواحد بن احمد حنبلی (۵۶۹-۶۴۳ھ/ ۱۱۷۳- ۱۲۴۵ء)۔ الأحادیث المختارۃ۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبۃ النہضۃ الحدیثۃ، ۱۴۱۰ھ/ ۱۹۹۰ء۔

۳٤۔ منذری، ابو محمد عبد العظیم بن عبد القوی بن عبد اللہ بن سلامہ بن سعد (۵۸۱-۶۵۶ھ/ ۱۱۸۵- ۱۲۵۸ء)۔ الترغیب والترھیب من الحدیث الشریف۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۷ھ۔

۳٥۔ نسائی، ابو عبد الرحمٰن احمد بن شعیب بن علی (۲۱۵-۳۰۳ھ/ ۸۳۰-۹۱۵ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۶ھ/ ۱۹۹۵ء + حلب، شام: مکتب المطبوعات الاسلامیہ، ۱۴۰۶ھ/ ۱۹۸۶ء۔

۳٦۔ نسائی، ابو عبدالرحمٰن احمد بن شعیب بن علی (۲۱۵- ۳۰۳ھ/ ۸۳۰-۹۱۵ء)۔ السنن الکبری۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۱ھ/ ۱۹۹۱ء۔

۳۷۔ نسائی، ابو عبد الرحمٰن احمد بن شعیب بن علی بن سنان بن بحر بن دینار (۲۱۵-۳۰۳ھ/ ۸۳۰-۹۱۵ء)۔ عمل الیوم واللیلہ۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۷ء۔

۳۸۔ ہیثمی، نور الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر بن سلیمان (۷۳۵-۸۰۷ھ/ ۱۳۳۵- ۱۴۰۵ء)۔ مجمع الزوائد ومنبع الفوائد۔ قاہرہ، مصر: دار الریان للتراث + بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۷ء۔

۳۹۔ ہیثمی، نور الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر بن سلیمان (۷۳۵-۸۰۷ھ/ ۱۳۳۵- ۱۴۰۵ء)۔ موارد الظمآن إلی زوائد ابن حبان۔ بیروت، لبنان + دمشق، شام: دار الثقافۃ العربیہ، ۱۴۱۱ھ/ ۱۹۹۰ء۔

٤٠۔ ابو یعلی، احمد بن علی بن مثنی بن یحیٰ بن عیسیٰ بن ہلال موصلی تمیمی (۲۱۰-۳۰۷ھ/

۸۲۵-۹۱۹ء)۔ المسند۔ دمشق، شام: دار المأمون للتراث، ۱۴۰۴ھ/۱۹۸۴ء۔

٤١۔ **ابو یعلی**، احمد بن علی بن مثنی بن یحییٰ بن عیسیٰ بن ہلال موصلی تمیمی (۲۱۰۔۳۰۷ھ/ ۸۲۵۔۹۱۹ء)۔ المعجم۔ فیصل آباد، پاکستان: إدارة العلوم الأثرية، ۱۴۰۷ھ۔

(۴) شروحات الحديث

٤٢۔ **ابن عبد البر**، ابو عمر یوسف بن عبد اللہ بن عبد البر النمری، (۳۶۸-۴۶۳ھ/ ۹۷۹-۱۰۷۱ء)۔ التمهيد لما في الموطا من المعاني والأسانيد۔ مغرب (مراکش): وزارت عموم الأوقاف، ۱۳۸۷ھ۔

٤٣۔ **کنانی**، احمد بن ابی بکر بن إسماعیل (۷۶۲۔۸۴۰ھ)۔ مصباح الزجاجة في زوائد ابن ماجه۔ بیروت، لبنان، دار العربية، ۱۴۰۳ھ۔

(۵) أسماء الرجال

٤٤۔ **ذہبی**، شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان (۶۷۳۔۷۴۸ھ/۱۲۷۴۔۱۳۴۸ء)۔ سير أعلام النبلاء۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۱۷ھ/ ۱۹۹۷ء۔

٤٥۔ **ابن حجر عسقلانی**، احمد بن علی بن محمد بن محمد بن علی بن احمد کنانی (۷۷۳۔۸۵۲ھ/ ۱۳۷۲۔۱۴۴۹ء)۔ الإصابة في تمييز الصحابة۔ بیروت، لبنان: دار الجیل، ۱۴۱۲ھ/۱۹۹۲ء۔

٤٦۔ **فسوی**، ابو یوسف یعقوب بن سفیان (م ۲۷۷)۔ المعرفة والتاريخ۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۹ھ/ ۱۹۹۹ء۔

(٦) الفقه وأصول الفقه

٤٧۔ **شاطبی**، ابراہیم بن موسیٰ اللخمی الشاطبی (۷۹۰ھ)۔ **الاعتصام**۔ بیروت، لبنان: دارالمعرفة، ۱۴۰۲ھ/۱۹۸۲ء۔

(۷) السيرة

۴۸۔ احمد بن حنبل، ابو عبد اللہ بن محمد (۱۶۴۔۲۴۱ھ/ ۷۸۰۔۸۵۵ء)۔ فضائل الصحابة۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ۔

۴۹۔ ابن جوزی، ابو الفرج عبد الرحمٰن بن علی بن محمد بن علی بن عبید اللہ (۵۱۰۔۵۷۹ھ/ ۱۱۱۶۔۱۲۰۱ء)۔ الوفا بأحوال المصطفی ﷺ۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۰۸ھ/ ۱۹۸۸ء۔

(۸) العقائد

۵۰۔ بیہقی، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴۔۴۵۸ھ/ ۹۹۴۔ ۱۰۶۶ء)۔ الاعتقاد۔ بیروت، لبنان: دار الآفاق، ۱۴۰۱ھ۔

(۹) التصوف

۵۱۔ احمد بن حنبل، ابو عبد اللہ شیبانی (۱۶۴-۲۴۱ھ/ ۷۸۰-۸۵۵ء)۔ الزھد۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیۃ، ۱۳۹۸ء۔

۵۲۔ بیہقی، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴-۴۵۸ھ/ ۹۹۴- ۱۰۶۶ء)۔ کتاب الزھد الکبیر۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبہ دار الباز، ۱۴۱۴ھ/ ۱۹۹۴ء۔

۵۳۔ ابن جوزی، ابو الفرج عبد الرحمٰن بن علی بن محمد بن علی بن عبید اللہ (۵۱۰۔۵۷۹ھ/ ۱۱۱۶۔۱۲۰۱ء)۔ صفۃ الصفوہ۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۰۹ھ/ ۱۹۸۹ء۔

۵۴۔ ابن ابی الدنیا، ابو بکر عبد اللہ بن محمد القرشی (۲۰۸۔۲۸۱ھ)۔ الرقۃ والبکاء۔ بیروت، لبنان: دار ابن حزم، ۱۴۱۹ھ/ ۱۹۹۸ء۔

۵۵۔ ابن ابی الدنیا، ابوبکر عبد اللہ بن محمد بن عبید بن بن سفیان قیس قرشی (۲۰۸-۲۸۱ھ)۔ العقوبات۔ بیروت، لبنان: دار ابن حزم، ۱۴۱۶ھ/ ۱۹۹۶ء۔

۵۶۔ ابن ابی الدنیا، ابو بکر عبد اللہ بن محمد القرشی (۲۰۸۔۲۸۱ھ)۔ محاسبۃ النفس۔ بیروت، لبنان: دار ابن حزم۔

۵۷۔ ابن ابی الدنیا، ابو بکر عبد اللہ بن محمد القرشی (۲۰۸۔۲۸۱ھ)۔ المحتضرین۔ بیروت، لبنان: دار ابن حزم، ۱۴۱۷ھ/ ۱۹۹۷ء۔

۵۸۔ ابن رجب حنبلی، ابو الفرج عبد الرحمٰن بن احمد (۷۳۶۔۷۹۵ھ)۔ التخویف من النار والتعریف بحال دار البوار۔دمشق، شام: مکتبہ دار البیان، ۱۳۹۹ھ۔

۵۹۔ سُلَمی ، ابوعبد الرحمٰن محمد بن حسین بن محمد الازدی السلمی نیشاپوری (۳۲۵۔۴۱۲ھ/ ۹۳۶۔ ۱۰۲۱ء)۔ طبقات الصّوفیہ۔ قاہرہ، مصر: مبطعۃ المدنی، ۱۴۱۸ھ/ ۱۹۹۷ء۔

۶۰۔ شعرانی، عبدالوہاب بن احمد بن علی بن احمد بن محمد بن موسیٰ، الانصاری، الشافعی الشاذلی، المصری (۸۹۸۔۹۷۳ھ/ ۱۴۹۳ ۔ ۱۶۶۵ء)۔ الطبقات الکبری۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ۱۴۲۶ھ/ ۲۰۰۵ء۔

۶۱۔ طبرانی، سلیمان بن احمد (۲۶۰۔۳۶۰ھ/۸۷۳۔۹۷۱ء)۔ کتاب الدعاء۔ بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیۃ، ۱۴۲۱ھ/ ۲۰۰۱ء۔

۶۲۔ عبد القادر جیلانیؒ، ابو صالح شیخ محی الدین عبد القادر بن موسی بن عبد اللہ الجیلانی (۴۷۰ھ۔ ۵۶۱ھ)۔ الفتح الرباني۔ بیروت، لبنان: دار الفکر للطباعۃ والنشر والتوزیع، ۱۴۱۹ھ/ ۱۹۹۸ء۔

۶۳۔ غزالی، حجۃ الاسلام امام ابو حامد محمد الغزالی (۵۰۵ھ)۔ **إحیاء علوم الدین**۔ مصر: مطبعہ عثمانیہ، ۱۳۵۲ھ/ ۱۹۳۳ء۔

۶۴۔ ابن قدامہ، ابو محمد عبد اللہ بن احمد مقدسی حنبلی (۶۲۰ھ)۔التوابین۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ۔

۶۵۔ ابن قدامہ، ابو محمد عبد اللہ بن احمد مقدسی حنبلی (۶۲۰ھ)۔الرقۃ والبکاء في أخبار الصالحین و صفاتھم۔ القاہرۃ، مصر: المکتبۃ التوفیقیۃ۔

۶۶۔ ابن قدامہ، ابومحمد عبداللہ بن احمد مقدسی حنبلی (۶۲۰ھ)۔المتحابین في اللہ۔ دمشق، شام: دار الطباع، ۱۴۱۱ھ/ ۱۹۹۱ء۔

۶۷۔ قشیری، ابو القاسم عبد الکریم بن ہوازن نیشاپوری (۳۷۶۔۴۶۵ھ/ ۹۸۶۔۱۰۷۳ء)۔

الرسالۃ۔ بیروت، لبنان: دار الجیل۔

٦٨۔ **قشیری**، ابو القاسم عبد الکریم بن ہوازن نیشاپوری (۳۷۶-۴۶۵ھ/ ۹۸۶-۱۰۷۳ء)۔ الرسالۃ۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۲۶ھ/ ۲۰۰۵ء۔

٦٩۔ **ابن قیم**، ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر ایوب جوزیہ (۶۹۱-۷۵۱ھ/ ۱۲۹۲-۱۳۵۰ء)۔ مدارج السالکین۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۲۰۰۴ء۔

٧٠۔ **ابن مبارک**، ابو عبد الرحمٰن عبد اللہ بن واضح مروزی (۱۱۸-۱۸۱ھ/ ۷۳۶- ۷۹۸ء)۔ کتاب الزھد۔ بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیہ، ۱۴۰۹ھ/ ۱۹۸۹ء۔

٧١۔ **ابو نعیم**، احمد بن عبد اللہ بن احمد بن اسحاق بن موسیٰ بن مہران اصبہانی (۳۳۶-۴۳۰ھ/ ۹۴۸-۱۰۳۸ء)۔ حلیۃ الأولیاء وطبقات الأصفیاء۔ بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۵ھ/ ۱۹۸۵ء۔

٧٢۔ **ہناد**، ابن سری کوفی (۱۵۲-۲۴۳ھ)۔ الزھد۔ کویت: دار الخلفاء للکتاب الاسلامی، ۱۴۰۶ھ۔

(۱۰) التاریخ

٧٣۔ **خطیب بغدادی**، ابو بکر احمد بن علی بن ثابت بن احمد بن مہدی بن ثابت (۳۹۲-۴۶۳ھ/ ۱۰۰۲-۱۰۷۱ء)۔ تاریخ بغداد۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ۔

٧٤۔ **طبری**، ابو جعفر محمد بن جریر بن یزید (۲۲۴-۳۱۰ھ/ ۸۳۹-۹۲۳ء)۔ تاریخ الأمم والملوک۔ بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیہ، ۱۴۰۷ھ۔

٧٥۔ **ابن عساکر**، ابو قاسم علی بن الحسن بن ہبۃ اللہ بن عبد اللہ بن حسین دمشقی الشافعی (۴۹۹-۵۷۱ھ/ ۱۱۰۵-۱۱۷۶ء)۔ تاریخ مدینۃ دمشق المعروف بہ: تاریخ ابن عساکر۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۹۹۵ء۔

٧٦۔ **ابن کثیر**، ابو الفداء اسماعیل بن عمر بن کثیر بن ضوء بن کثیر (۷۰۱-۷۷۴ھ/ ۱۳۰۱-۱۳۷۳ء)۔ البدایۃ والنہایۃ۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۱۹ھ/ ۱۹۹۸ء۔